

Article

Review of Thai Muslim Women's Islam Rehabilitation Process

Amporn Maddem^{*}

^{*} Lecturer of Culture Studies Department, Faculty of Arts, Walailak University, Nakhon Sri
Thammarat

Abstract

This article presents the Islam rehabilitation process carried by middle class and lower-middle class Thai Muslim women, and issues of and thoughts on woman activity. There are many movements mainly focusing Islam rehabilitation with main thoughts covering reviving fundamentalism camping, modern Islam, Islamic reformation. Traditional Islamic thought is the mainstream of Thai Muslim society.

There are discussions on thought influence and its application to urban middle-class Muslim new generations' daily life to call for self-discipline and rehabilitate society based on "Islam". This is in the trace of returning to friendly Muslim life as in the part by attempting to reduce, be independent from and avoid different living, specifically following modern living. However, Islamic movement in Thai society reflects a composite picture of co-existence of praising "Islamic" thoughts and modern-thought based living under facing, negotiating and selecting for the purpose of application and thought response.

Keywords: Muslim women, Thai society, Islam rehabilitation process

บทความวิชาการ

บททวนกระบวนการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทย

อัมพร หมดเค็ม*

*อาจารย์ประจำสาขาวัฒนธรรมศึกษา สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ นครศรีธรรมราช

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอเรื่องราวของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทยที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นกลางและชนชั้นกลางระดับล่าง รวมทั้งประเด็นและแนวคิดในการทำงานเรื่องผู้หญิง กลุ่มที่ประกาศการทำงานอิสลามมีมากมายซึ่งอยู่ภายใต้กระแสการฟื้นฟูอิสลามหลักๆ ได้แก่ แนวคิดค้ายหวนคืนสู่มูลฐาน แนวคิดอิสลามสมัยใหม่ และแนวคิดปฏิรูปอิสลาม โดยอิสลามจารีตหรือสายประเพณีนิยมเป็นรากฐานเดิมของมุสลิมในสังคมไทย

ในบทอภิปรายกล่าวถึงอิทธิพลทางความคิดและแนะนำวิธีการใช้ชีวิตต่อมุสลิมรุ่นใหม่ในสังคมเมืองและชนชั้นกลาง การเรียกร้องเพื่อขัดเกลาดนเองและฟื้นฟูสังคมตามรูปแบบ “อิสลาม” จึงอยู่ในร่องรอยของการหวนกลับคืนสู่วิถีแห่งกัลยาณชนมุสลิมในอดีต โดยพยายามลดทอน เป็นอิสระ และหลีกเลี่ยงการใช้ชีวิตที่ต่างไปจากยุคแห่งกัลยาณชน โดยเฉพาะความคิดตามแบบอย่างของสังคมสมัยใหม่ แต่กระนั้น กระบวนการฟื้นฟูอิสลามในสังคมไทยเสนอให้เห็นภาพซ้อนของการดำรงอยู่ระหว่างการเชิดชูแนวคิด “อิสลาม” กับชีวิตที่อิงแอบอย่างสนิทแนบแน่นกับความเป็นสมัยใหม่ ภายใต้การเผชิญหน้า การต่อรอง การเลือกเฟ้นเพื่อนำมาปรับใช้ และตอบโต้ทางความคิด

คำสำคัญ: ผู้หญิงมุสลิม สังคมไทย กระบวนการฟื้นฟูอิสลาม

บทนำ

บทความนี้ฉันพยายามทำความเข้าใจเพื่อปะติดปะต่อที่มา และมุมมองที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงมุสลิมที่มีการแต่งกายคล้ายคลึงกับผู้หญิงในทุกภาพข้างต้น ฉันเห็นว่าพลวัตสังคมมุสลิมในเมืองไทยมีมาอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การเข้ามาของมุสลิมในฐานะพ่อค้าวานิชย์สู่การทำงานในฐานะข้าราชการบริพาร จนกระทั่งเรื่องเล่าของมุสลิมที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐราชการที่มีได้ถูกบันทึกเรื่องราวไว้มากมายนัก มาจนกระทั่งเกิดการจัดตั้งสถาบันศาสนาอิสลามซึ่งทำงานใกล้ชิดและได้รับการสนับสนุนจากรัฐไทย มีการรวมกลุ่มของปัญญาชน นิสิต นักศึกษาทั้งในสถาบันการศึกษา และการจัดตั้งในรูปองค์กรเอกชนทั้งที่จดทะเบียนกับรัฐและเป็นกลุ่มอิสระที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนอย่างเป็นทางการ ในบรรดากลุ่มองค์กร และสถาบันเหล่านี้มีการทำงานหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอิสลามและมุสลิม เช่น สิทธิและกฎหมาย การแพทย์และสาธารณสุข เศรษฐกิจและการธนาคาร สื่อสารมวลชน การศึกษา เยาวชนและผู้หญิง แพทย์ทุกกลุ่ม/องค์กรมีนักวิชาการและนักการศาสนาที่มีความรู้และได้รับการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศรวมถึงโลกมุสลิม มีการประสานงานร่วมกันในการทำงานอิสลามและขัดแย้งกันทั้งด้านแนวคิดการทำงานและรายละเอียดของการตีความหลักการศาสนาจนแตกออกเป็นสำนักและกลุ่มย่อย

ด้วยความที่งานชิ้นนี้ ฉันมุ่งสนใจชีวิตของผู้หญิงในฐานะกลุ่มที่เคลื่อนไหว มีตัวตน และความรู้สึก ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงตามข้อมูลที่สามารถเข้าถึงได้มากกว่าย้อนรอยมองอดีต ภาพที่เสนอในงานจึงไม่ปรากฏรายละเอียดเชิงประวัติศาสตร์การเมือง ฉันสนใจศึกษาเฉพาะมุสลิมที่นับถืออิสลามตามแนวทางซุนนีซึ่งเป็นประชากรมุสลิมส่วนใหญ่ของประเทศไทย สำหรับผู้ที่นับถือแนวทางชีอะห์มีจำนวนน้อยกว่ามาก แต่กระนั้นก็ไม่มียุคใดเคยสำรวจจำนวนประชากรของพวกเขา ทั้งเกิดความบาดหมางระหว่างสองแนวทางในการทำงานอิสลาม จนกระทั่งมุสลิมซุนนีบางกลุ่มเห็นว่าผู้ที่นับถือตามแนวทางชีอะห์ไม่ใช่มุสลิม เกิดการโต้แย้งทั้งในรูปของการเผชิญหน้าซึ่งกันและกันและผ่านสื่อสาธารณะ เช่น จัดได้วาทีระหว่างผู้นำศาสนาของทั้งสองแนวทาง

และการโจมตีแนวคิดของแต่ละฝ่ายผ่านเวปบอร์ดสนทนาในอินเทอร์เน็ต

นอกจากศึกษาเฉพาะกลุ่มซุนนีแล้ว ฉันเห็นว่ามุสลิมสายปฏิรูปที่เรียกร้องการกลับคืนสู่อิสลามที่บริสุทธิ์ (Puritanical Reformism) มีบทบาทเด่นชัดในการเรียกร้องอิสลามมากกว่ามุสลิมสายประเพณีนิยม (Traditional Syncretism) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวอิสลามในมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา เข้ากับมโนทัศน์ประชาชาติอิสลาม (Islamic Ummah) นักการศาสนาและนักเคลื่อนไหวมีบทบาทอย่างมากในการปฏิรูปสังคมมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคล่าอาณานิคมและหลังอาณานิคม อุดมการณ์รวมอิสลาม (Pan-Islamism) ที่ถูกเสนอโดยญามาลูดดีน อัล อัฟฆอนี (Jamaluddinal-Afghani, 1838-1897) (Landau 1994, 13-21) ซึ่งมุสลิมสายปฏิรูปในเมืองไทยเองยอมรับเอาอุดมการณ์เหล่านี้เข้ามาใช้ในการปลุกกระแสการเรียกร้องอิสลามด้วยเช่นกัน แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ามุสลิมสายปฏิรูปในเมืองไทยหรือเป็นที่รู้จักกันและถูกเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่าคณะใหม่ทั้งหมดมีแนวคิดทางการเมือง

แม้ประเด็นสำคัญของงานคือการอภิปรายถึงขบวนการเรียกร้องสู่อิสลามของผู้หญิงมุสลิมในเมืองไทย แต่การก่อเกิดขบวนการผู้หญิงสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกระบวนการฟื้นฟูอิสลามในเมืองไทยซึ่งเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในระดับสากล ฉะนั้น ฉันจึงพยายามมองการปะทะสังสรรค์ที่เกิดขึ้นในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมมุสลิมจากองค์ประกอบต่อไปนี้

หนึ่ง การเปลี่ยนเข้าสู่สังคมและรัฐประชาชาติสมัยใหม่ของไทยอันเป็นผลกระทบจากภายนอกซึ่งมีผลอย่างมากต่อท่าทีในการดำรงสถานะมุสลิมในรัฐที่มุสลิมเป็นชนกลุ่มน้อย เกิดระบบทางโลก (Secular) และเหตุผลทางโลก รวมถึงวัฒนธรรมทางโลก เช่น ความเป็นปัจเจกชน ซึ่งถูกมองโดยกลุ่มนิยมแนวทางอิสลาม (Islamist) ว่าเป็นระบบที่ตรงกันข้ามกับอิสลามที่ผนวกเอารัฐหรือการเมือง/การปกครอง วัฒนธรรม และความ เป็นประชาคมกับศาสนาเข้าด้วยกัน

สอง การแผ่ขยายของแนวคิดปฏิรูปอิสลาม ซึ่งเป็นพัฒนาการทางความคิดของแนวทางการเมืองแบบ

อิสลาม (Political Islam) ที่เกิดขึ้นในช่วงหลังอาณานิคมของหลายประเทศรวมถึงการต่อต้านวัฒนธรรมของจักรวรรดินิยม ประกอบกับอิทธิพลทางความคิดในเรื่องการกลับคืนสู่รากเหง้าอิสลามหรืออิสลามที่บริสุทธิ์ ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้มีผลต่อมุมมองในการเผชิญกับโลกสมัยใหม่ของมุสลิมในส่วนต่างๆ ของโลก รวมถึงเมืองไทย

สาม การดำรงความเป็นผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทยที่ดำเนินไปพร้อมกับกระบวนการปลดปล่อยสิทธิสตรีในระดับสากลที่มีพัฒนาการทางการเคลื่อนไหวในโลกตะวันตก ส่วนมิติของผู้หญิงในอิสลามถูกตีความโดยกลุ่มปฏิรูปอิสลามสายต่างๆ ท่ามกลางความหวั่นเกรงต่อการครอบงำและดำเนินตามแบบอย่างของสตรีนิยมในโลกตะวันตก

บทความไม่ได้ค้นหาเหตุแห่งการแตกตัวของนักคิดมุสลิมในเมืองไทยกลุ่มต่างๆ แต่ต้องการเข้าใจความหมายของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมรุ่นใหม่ในสังคมไทย โดยเฉพาะการทำงานประเด็นผู้หญิงและการก่อเกิดกลุ่มทำงานเคลื่อนไหวอิสลามของผู้หญิงในช่วงระหว่างก่อนและหลังเหตุการณ์ประท้วงฮิญาบที่วิทยาลัยครูยะลา เมื่อ พ.ศ. 2530 – 2531 (ค.ศ. 1987-1988) เพื่อสะท้อนภาพการก่อรูปจากเรื่องราวและปฏิบัติการทางวาทกรรมต่างๆ ทั้งระบบความเชื่อวิถีชีวิต หรือสำนักทางศาสนา โดยใช้วิธีวิทยาจากการศึกษาเอกสาร (Text) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์และสนทนากับบุคคลเกี่ยวข้อง รวมทั้งนักวิชาการและสมาชิกกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องอิสลามอื่นๆ ในเมืองไทย

การตื่นตัวของอิสลามในสมัยใหม่

ช่วงการเข้าครอบครองดินแดนในกลุ่มประเทศมุสลิมเกิดการเคลื่อนไหวต่อต้านและขับไล่อาณานิคมในทุกรูปแบบ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้นำและปัญญาชนพื้นเมืองที่ได้รับการศึกษาและรับเอาวัฒนธรรมของจักรวรรดินิยมในช่วงก่อนยุคหลังอาณานิคมต่างวิพากษ์วิจารณ์ถึงภาวะการถูกครอบงำอำนาจที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ในด้านหนึ่งเห็นถึงการตอบโต้ของผู้นำ

กระบวนการเคลื่อนไหวที่อยู่ในมิติของการต่อต้านอาณานิคม การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของคนในรัฐและชาตินิยม การต่อต้านโลกตะวันตกและสิ่งที่เกี่ยวข้องรวมถึงกระบวนการที่ก่อให้เกิดความทันสมัย แต่ในอีกมุมมองเห็นถึงการแลกเปลี่ยนผสมผสานข้ามวัฒนธรรม การไม่ได้ขีดเส้นพรมแดนตายตัวระหว่างวัฒนธรรมและความคิดของโลกตะวันตกกับอิสลาม

การผูกโยงความเป็นสมัยใหม่กับอำนาจในการครอบงำโดยโลกตะวันตกในหลายมิติ ทั้งเหมารวมว่าตะวันตกและสมัยใหม่นิยมเป็นระบบกร่อนทำลายอิสลามและทำให้สังคมมุสลิมตกต่ำ โดยเสนอหนทางในการเผชิญปัญหาอย่างไม่แยกแยะระหว่างการเมืองของรัฐอิสลามหลังอาณานิคมกับการเรียกร้องสู่อิสลามที่บริสุทธิ์ ย่อมก่อให้เกิดปัญหาในการมองการดำรงอยู่ของระบบโลกสมัยใหม่กับทางเดินของอิสลามในโลกสมัยใหม่ ซึ่งแน่นอนว่าสังคมมุสลิมกำลังดำรงอยู่ในยุคสมัยใหม่และการขยายตัวของอิทธิพลของสมัยใหม่นิยม ดังเห็นได้ว่าการปลุกกระแสฟื้นฟูอิสลามให้เป็นวาระสากลของประชาชาติมุสลิมผ่านการโหยหาบรรยาการอิสลามในยุคอดีตที่เคยรุ่งเรือง (Golden Age) และให้เข้ามาแทนที่โลกสมัยใหม่ที่นำโดยตะวันตก ขณะเดียวกันก็เกรงว่าอุดมการณ์ชาตินิยมเป็นตัวบ่อนทำลายอุดมการณ์ข้ามพรมแดน (Transnational Identity) ในเรื่องประชาชาติอิสลาม

ความเป็นหญิงมุสลิมถูกให้คุณค่าและกำหนดฐานคติบางประการผ่านคำอธิบายเชิงเทววิทยาในกลุ่มนักการศาสนารุ่นใหม่ที่ได้รับการยอมรับจากมุสลิม โดยกำหนดพื้นที่ทางสังคมและสังกัดค่ายแนวคิดภายใต้สังคมที่คำอธิบายของผู้ชายเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ยุคกระแสเรียกร้องและฟื้นฟูอิสลามโดยปัญญาชนมุสลิมรุ่นใหม่ รวมถึงการปฏิเสธกระบวนการทัศน์แบบโลกซึ่งอาจเป็นเพราะความรู้และเกรงกลัวภัย สำหรับกลุ่มเรียกร้องเพื่อฟื้นฟูอิสลามในเมืองไทยส่วนหนึ่งอยู่ในภาวะของการต่อต้านรัฐที่สยบยอมและเป็นพันธมิตรกับวิถีตะวันตก โดยเห็นว่าหากมุสลิมยอมรับสภาพเช่นนี้เท่ากับละเมิดและขัดแย้งวิถีอิสลามที่บริสุทธิ์ มีการเสนอให้ปฏิเสธภาวะสมัยใหม่ที่ตะวันตกใช้เป็นเครื่องมือในการทำลายอิสลาม ตรรกะ

ในการมองโลกเช่นนี้มีผลที่ทำให้เกิดความหวาดเกรงว่าสังคมมุสลิมจะถูกดูถูกและซึมซับเอาภาวะที่ แม็กซ์ เวเบอร์ (Weber, 1976) อธิบายว่าเป็นการปลดปล่อยสังคมจากยุคเวทมนต์หรือการถอดปีกเทพนิยายออกจากโลก (Disenchantment of the World/ Life) ทั้งนี้ส่วนนี้เป็นการอธิบายลักษณะของเทววิทยาแบบคริสเตียนในศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นปัญหาระหว่างคริสตจักรกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และไม่ได้เกี่ยวข้องกับภาวะทันสมัยแต่ประการใด ในขณะที่ตัวบทของโลกทัศน์อิสลามกล่าวถึงจักรวาลวิทยาและประวัติศาสตร์ของการกำเนิดจักรวาลในหลายโองการ (Woodward 2002, 112-113) ฉะนั้น ภาวะทันสมัยสำหรับมุสลิมจึงเป็นปัญหาในเชิงสังคมมิใช่เทววิทยา (Theology) แต่ในขณะเดียวกัน หากติดตามการวิพากษ์และทำความเข้าใจปัญหาเรื่องเหตุผลของภาวะสมัยใหม่ และพิจารณาภาวะนี้โดยใช้พื้นฐานภายในของมันเอง ภาวะสมัยใหม่ถูกเชื่อว่ายังไม่เป็นที่สิ้นสุด โดยเฉพาะในส่วนที่ว่าด้วยการปลดปล่อยมนุษย์ (Notion of Emancipation) (Habermas, 1981, 3-14) ในขณะที่นักคิดอีกหลายคนมองว่าภาวะหลังสมัยใหม่กำลังไล่ตามมาติดๆ

กลุ่มความคิดในการฟื้นฟูอิสลามที่ปรากฏในสังคมไทยสัมพันธ์กับแนวทางการเรียกร้องอิสลามในระดับสากล ทั้งได้รับอิทธิพลอย่างมากในการจัดกระบวนการทำงานเพื่อเชิญชวนสู่อิสลามที่บริสุทธิ์ ในค่าย หวน คีน สู่มูลฐาน (Fundamentalism/Orthodoxy) ปรากฏข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นในกลุ่มนักคิดและนักเคลื่อนไหวมุสลิมเกี่ยวกับภาวะทันสมัยและแนวคิดที่เกี่ยวข้องมีผลต่อการยอมรับเอาความคิดดังกล่าวไปใช้กับสังคมมุสลิมในอีกหลายพื้นที่ โดยเฉพาะกระบวนการเรียกร้องอิสลามของเยาวชนและปัญญาชนในกลุ่มนักคิดค่ายหวนคีนสู่มูลฐาน (Fundamentalist) เป็นกลุ่มที่เรียกร้องสู่ความบริสุทธิ์ของหลักการอิสลามตามแบบบรรพชนมุสลิมรุ่นแรก ปฏิเสธอุตริกรรมทางศาสนา และไม่เห็นด้วยกับแนวทางของนักนิติศาสตร์และนักเทววิทยายุคกลางของอิสลามซึ่งเป็นกลุ่มที่ให้ความสำคัญกับการอิงจิตฮาด เช่น มุฮัมมัด อิบน์ अबดุลวะฮับ (Muhammdah Ibn 'Abd al-Wahhab) ผู้ที่ถูกเรียกและตั้งฉายาว่าเป็นผู้ก่อตั้งแนวทางอิสลามสายอะฮา

ปีย แต่บรรดาศิษย์ของท่านไม่ได้เรียกท่านเช่นนั้น เพราะเชื่อว่าเป็นการตั้งชื่อโดยฝ่ายต่อต้านการฟื้นฟูอิสลามของท่านที่แผ่ขยายในแคว้นอันนัจด์ ซาอุดีอาระเบีย ขณะเดียวกัน สาธุศิษย์เหล่านั้นเรียกกลุ่มตนเองว่า สะลาฟียะห์ หรือ สะละฟียูน ซึ่งหมายถึงกลุ่มผู้ยึดมั่นในแนวทางดั้งเดิมของอิสลาม (Levtzion and Voll 1987, Commins 2006, DeLong-Bas 2004)

แนวคิดของกลุ่มนี้กระจายอยู่ในสังคมไทยด้วยเช่นกัน เริ่มในกรุงเทพมหานครเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) โดย อะหมัด วะฮาบ นักเผยแผ่ชาวอินโดนีเซียแล้วแผ่ขยายไปยังภาคใต้ของไทย รู้จักกันในนามของแนวทางสะลัฟ หมายถึงแนวทางของกัลยาณชนรุ่นแรกในช่วงสามศตวรรษแรกตามศักราชอิสลาม (อิจราห์) บ้างเรียกท่านกันว่าเป็นแนวทางของสะละฟีย์ ปัจจุบันกลุ่มเรียกร้องอิสลามที่เรียกตนเองว่าปฏิบัติตามแนวทางสะลัฟในสังคมไทยมีมากมาย มีการเรียกกลุ่มคนในแนวทางนี้ร่วมกับคำว่า อะห์ลุลซุนนะห์ วัลญะมาอะห์ ซึ่งหมายถึงกลุ่มผู้ปฏิบัติตามแนวทางของท่านศาสดามุฮัมมัดและมุสลิมส่วนใหญ่ หรือเรียกสั้นๆ ว่าชาวซุนนะห์

นอกจาก มุฮัมมัด อิบน์ अबดุลวะฮับแล้ว ชัยยิด อบูล อะลา อัล เมาดูดี (Sayyid Abul A'la Mawdudi) ซึ่งรู้จักและเรียกท่านกันในนามเมาดูดี ผู้ก่อตั้งญะมาอะห์อิสลามียะห์ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มนักคิดมุสลิมค่ายหวนคีนสู่มูลฐาน แต่หากพิจารณาข้อสำคัญในเรื่องแนวคิดการตอบโต้และวิพากษ์วิจารณ์โลกตะวันตก รวมทั้งการนำเสนออิสลามเป็นทางออกเพื่อการฟื้นฟูสังคม ท่านได้ให้ความสำคัญกับการใช้อิจติฮาด โดยมองว่าเป็นการปฏิรูปความคิดอย่างเป็นระบบและใช้หลักเหตุผลในการอธิบายศาสนาซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้กับโลกตะวันตก เมาดูดีเห็นว่าภาวะทันสมัยสะท้อนถึงการเป็นศัตรูคู่แ่งที่โหดร้ายสำหรับอิสลามและจำเป็นต้องได้รับการปฏิเสธหรือการยอมตกลอยอยู่ภายใต้ภาวะนี้ ซึ่งถือเป็นแนวคิดเบื้องหลังของขบวนการฟื้นฟูอิสลามในวงกว้าง(เพ็งอ้าง, 89)

แนวคิดของเมาดูดีถูกนำมาใช้ตั้งแต่ในกลุ่มนักศึกษาที่ทำกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูอิสลามในชมรมนักศึกษามุสลิมตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ไปจนถึงนักเคลื่อนไหวมุสลิมในกลุ่มสำคัญของเมืองไทยเช่น สมาคมยุวมุสลิม

แห่งประเทศไทย (ยมท.) โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง อิสลาม คือแนวทางหรือแบบแผนในการดำเนินชีวิต (The Islamic Way of Life Notion/ Islam is the way of life.) กลายเป็นคำพูดติดปากของมุสลิมในประเทศไทย งานเขียนของเมาดูตีได้รับการแปลหลายภาษา หนังสือ “มาเข้าใจอิสลามกันเถิด” เป็นหนึ่งในงานเขียนที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในหมู่ปัญญาชนมุสลิมของเมืองไทย ล่าสุดแปลโดยอาจารย์บรรจง บินกาชัน อดีตนักกิจกรรมสมาคมนิสิตนักศึกษามุสลิมแห่งประเทศไทย (สนท.) และปัจจุบันท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้แก่ผู้สนใจอิสลามในฐานะประธานโครงการอบรมผู้สนใจอิสลาม มูลนิธิสันติชน กรุงเทพฯ อาจารย์บรรจงแปล “มาเข้าใจอิสลามกันเถิด” จากฉบับภาษาอังกฤษที่ลูกศิษย์คนสำคัญของเมาดูตี และรองประธานอะมาอะห์ อิสลามียะห์ คือ ศาสตราจารย์คุรชิด อะห์มัด (Khurshid Ahmad) ตั้งชื่อไว้ว่า Toward Understanding Islam ฉันทเองเคยได้รับ “มาเข้าใจอิสลามกันเถิด” ฉบับแปลโดยเจ้าของนามปากกาจินตนาเมื่อครั้งไปฟังบรรยายและร่วมกิจกรรมทางศาสนาระหว่างปี พ.ศ. 2542-2544 ที่สมาคมอียะตุลอิสลาม สำนักงานเชิงสะพานอรุณอมรินทร์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มที่ยึดตามแนวทางสะลัฟที่สำคัญในกรุงเทพฯ และดำเนินงานอย่างต่อเนื่องทั้งในการบริการวิชาการในรูปของการบรรยายศาสนาสาสนเข้ากับแนวคิดสมัยใหม่ รวมทั้งผลิตเอกสารและงานเขียน รวมทั้งตีพิมพ์อรรถาธิบายอัลกุรอานในช่วงสองพุทธทศวรรษที่ผ่านมา (ระหว่างพ.ศ. 2531-2550) ซึ่งในขณะนั้น แนวทางสะลัฟ หรือซุนนะห์แผ่ขยายในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว โดยมีฐานสำคัญในกรุงเทพฯ และภาคใต้ตอนล่าง เกิดการก่อตั้งสมาคม กลุ่ม และชมรมต่างๆ ที่เรียกร่อง เชิญชวน และบางครั้งโจมตีกันระหว่างค่ายความคิดในเชิงวิชาการและแนวทางการเผยแผ่อิสลามด้วยหลักฐานทางศาสนบัญญัติที่ดีความแตกต่างกันออกไป

แนวทางในการฟื้นฟูอิสลามอีกรูปแบบที่น่าสนใจคือแนวคิดสมัยใหม่ (Modernism) สำหรับกลุ่มนักคิดและนักเคลื่อนไหวอิสลามค่ายสมัยใหม่ (Modernism) มีส่วนอย่างมากต่อการยอมรับและนำไปปรับใช้ของผู้คนในสังคมมุสลิมที่ต่างๆ ทั่วโลก บุคคล

สำคัญที่ได้รับการยกย่องจากนักเคลื่อนไหวในปัจจุบันคือ ซัยยิด กุฎบ (Sayyed Qutb) แกนนำและนักคิดของขบวนการภราดรภาพมุสลิม หรือกลุ่มอิกวาน อัลมุสลิมิน (Muslim Brotherhood/ Al-Ikhwān al-Muslīmīn) ระหว่างทศวรรษ 1950s-1960s ของอียิปต์ แนวคิดของท่านมีอิทธิพลต่อคนหนุ่มสาวมุสลิมอาหรับในช่วงปลายทศวรรษที่ 60 ที่ต้องการปลดปล่อยจากการครอบงำอำนาจทางความคิดในเชิงการเมืองการปกครองของจักรวรรดินิยมด้วยระบบคิดอิสลาม ซัยยิด กุฎบเห็นต่างไปจากนักคิดค่ายสมัยใหม่ท่านอื่นตรงประเด็นความสมบูรณ์ของอิสลาม ท่านเสนอว่าอิสลามสมบูรณ์ภายใต้องค์ประกอบของระบบศีลธรรม ระบบยุติธรรม และธรรมาภิบาล โดยมีกฎหมายอิสลามเป็นฐานในการสร้างรัฐอิสลามตามอุดมการณ์สูงสุดที่เคยเสนอโดยอิหม่ามอะฮ์มัด อัลบันนา ผู้ก่อตั้งขบวนการภราดรภาพมุสลิม (1928) ท่านวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดปัจเจกชน ระบบดอกเบี้ย และระบบการปกครองภายใต้ผู้ปกครองที่อยู่ยุติธรรม ผลงานทางความคิดและงานเขียนของท่านเป็นที่ยอมรับของนักเคลื่อนไหวอิสลามสายปฏิรูปของเมืองไทยและเยาวชน งานเขียนโดดเด่นที่สำคัญสำหรับการขัดเกลาและปลุกวิญญาณในการอุทิศตนเพื่อเรียกร้องอิสลามที่บริสุทธิ์ได้แก่ Milestone ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยว่า “หลักชัยอิสลาม” โดยผู้ใช้นามปากกาว่าภราดร ในนามสมาคมนิสิตนักศึกษามุสลิมแห่งประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2524 ตีพิมพ์โดย The International Islamic Federation of Student Organizations (IIFSO) เป็นสำนักพิมพ์ของสมาคมนักศึกษามุสลิมนานาชาติที่ตีพิมพ์งานของนักคิดสำคัญ เช่น เมาดูตี ซัยยิด กุฎบ และ อับดุลอะฮ์มัด อันนัฎวี (Abul Hasan al-Nadwi) ล่าสุด Milestone ถูกแปลอีกครั้งโดยอาจารย์บรรจง บินกาชัน โดยตั้งชื่อหนังสือว่า “หนทางสู่หลักชัย” ซึ่งเป็นหนังสืออีกเล่มที่รุ่นพี่นักกิจกรรมแนะนำให้ฉันและเพื่อนๆ ที่ทำกิจกรรมชมรมนักศึกษามุสลิมได้อ่านก่อนการรับตำแหน่งเป็นคณะทำงาน ทั้งมีหลักสูตรอบรมคนทำงานกิจกรรมทั้งในรูปแบบค่ายและประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยนำแนวคิดการฟื้นฟูอิสลามของผู้อาวุโสภายนอกและรุ่นพี่นักกิจกรรมมาถ่ายทอด และบางครั้งเชิญนักวิชาการหรือ

นักเคลื่อนไหวในเมืองไทยมาเป็นผู้ให้ความรู้และแนะนำ
แนวทางการทำงานเพื่อฟื้นฟูอิสลาม

แม้งานเขียนและแนวคิดของนักเคลื่อนไหว
อิสลามรุ่นใหม่ในระดับสากลได้รับความนิยมและมีการ
เผยแผ่ผลงานน้อยกว่านักคิดอาวุโส แต่ความคิดในการ
มองโลกสมัยใหม่ของบางท่านได้รับการยอมรับในกลุ่ม
ของนักฟื้นฟูอิสลามสายปฏิรูปของเมืองไทยที่นิยมการ
นำเสนออิสลามในรูปแบบที่เหมาะสมกับปัจจุบัน เช่น
กลุ่มพิตยะฮ์ (นัควาตุล พิตยะฮ์) ให้ความสำคัญต่อ
กระบวนการถ่ายทอดวิชาการอิสลามผ่านการนำเสนอ
แบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะวิสัยทัศน์ของเชคยูซุฟ กิ
อรรควี (Yusuf al-Qaradawi) มุฟตีหรือผู้ชี้ขาดปัญหา
ทางศาสนา ดำรงตำแหน่งประธานสภาวิจัยและตัดสิน
ปัญหาศาสนาแห่งยุโรป (President of European
Council on Fatwa and Research) ท่านให้
ความสำคัญในการวิเคราะห์ประเด็นท้าทายของยุค
สมัยใหม่ที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวอิสลาม ในขณะที่
นักคิดสายปฏิรูปเสรีนิยม (Liberal Reformist) อย่าง
มุฮัมมัด อับดุล (Muhammad 'Abduh) ลูกศิษย์ของญา
มาลุดดีน อัลอัฟฆานี (Jamal al-Din al-Afghani) ที่ชู
แนวคิด Islamic Modernism ได้รับการกล่าวถึงในกลุ่ม
นักเคลื่อนไหวมุสลิมรุ่นใหม่ในเมืองไทยน้อยกว่า ทั้งนี้
เนื่องด้วยการตื่นตัวของกระแสเคลื่อนไหวอิสลามใน
ระดับโลกเริ่มต้นในกลุ่มนักคิดและนักเคลื่อนไหวที่ปะทะ
กับโลกสมัยใหม่และสังคมตะวันตกอย่างตรงไปตรงมา
ผูกโยงการทำงานกับแนวคิดฟื้นฟูอิสลามทางการเมือง
และคนในสังคมเห็นการต่อสู้ในเชิงสังคมการเมืองอย่าง
เป็นรูปธรรม ในขณะที่กระบวนการเคลื่อนไหวของนัก
คิดสมัยใหม่อยู่ในรูปของการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลง
และพัฒนาทางความคิด เพื่อรื้อถอนมายาคติและกรอบ
ในการอธิบายกระบวนการฟื้นฟูอิสลามโดยมุ่งไปดุดัวบท
ที่ว่าด้วยรากฐานอิสลามอันบริสุทธิ์ควบคู่กับบริบทการ
เรียกร้องสู่อิสลามจากกระแสชาตินิยมหลักในช่วงอาณานิคม

กลุ่มนักคิดมุสลิมสายปฏิรูปสมัยใหม่หลายท่าน
มีพื้นเพมาจากสังคมที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจจักรวรรดินิยม
เช่นเดียวกับนักคิดและนักเคลื่อนไหวในยุคก่อนหน้านี้
แต่แทบทุกคนต้องไปใช้ชีวิตในสังคมใหม่ในโลกตะวันตก

โดยเฉพาะอเมริกาเหนือและยุโรปตะวันตก ซึ่งมีชีวิตทาง
การเมือง การศึกษา เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมแบบโลกย์
พร้อมกับยึดมั่นในรากฐานอิสลาม เช่น ฟัซลุลเราะห์มาน
(Fazlur Rahman) ปราชญ์เชื้อสายปากีสถาน/อินเดีย
ศึกษาพาหกรรมเทววิทยาและปรัชญาเพื่ออธิบายอิสลาม
กับโลกสมัยใหม่ ศาสตราจารย์ฏอริก รอมฎอน (Tariq
Ramadan) หลานชายของท่านฮะซัน อัลบันนา ผู้เสนอ
แนวคิด European Islam และแบบแผนของการเป็น
มุสลิมยุโรปโดยเชื่อว่ามุสลิมสามารถดำรงชีวิตในยุโรปไป
พร้อมกับการยืนยันยึดอิสลามได้ และ ดร.อิสมาอีล อัลฟา
รูกี (Ismail al-Faruqi) นักปรัชญาอเมริกัน/ปาเลสไตน์
ผู้เสนอแนวคิด “Islamization of Knowledge” (อิสลาม
มานวัตกรรมองค์ความรู้) ซึ่งกลายเป็นแนวคิดสำคัญของนัก
คิดสมัยใหม่ในยุคปัจจุบันที่พยายามทำให้ทุกมิติของชีวิต
และสังคมเชื่อมโยงกับหลักการอิสลาม เนื่องจากเห็น
ช่องว่างระหว่างการอธิบายศาสนาแบบประเพณีนิยม
(Traditionalism) กับกลุ่มความคิดสัมฤทธิ์ผลนิยม
(Pragmatism) ที่ใช้อำนาจในฐานะผู้นำทางการเมืองที่
นิยมความคิดแบบโลกวิสัยโดยใช้อิสลามเป็นเครื่องมือใน
การสร้างความชอบธรรมต่ออำนาจในเชิงการเมือง
Islamization of Knowledge เป็นมโนทัศน์และวิธี
วิทยาที่เน้นย้ำเรื่องของความรู้ทั้งจากอัลกุรอานและ
ฮะดีษ (คำพูด การกระทำ และการยอมรับของศาสดา
มุฮัมมัด) ประกอบกับการอธิบายเรื่องของความรู้ในมิติ
พาหกรรม (Episteme) ที่ดำรงอยู่ในสังคมและเป็นที่
ยอมรับในวงกว้างจนกลายเป็นพาหกรรมหลัก

นักคิดในกลุ่มปฏิรูปสมัยใหม่เห็นว่า
กระบวนการฟื้นฟูอิสลามในยุคนี้ต้องดำเนินงานผ่าน
กรอบความรู้ที่ทันสมัย โดยมิสถาบันวิชาการที่ศึกษาวิจัย
อิสลามกับมิติต่างๆ ในสังคมสมัยใหม่ช่วยผลิตองค์ความรู้
และนักคิดรวมถึงนักเคลื่อนไหวออกสู่สังคม ขณะที่ใน
บางประเทศรัฐสนับสนุนการขับเคลื่อนงานตามแนวคิด
Islamization of Knowledge เพื่อช่วยในการทำงาน
ด้านข้อมูลและการเสนอยุทธศาสตร์ทางการเมืองผ่านมิติ
ศาสนาให้กับรัฐ

มโนทัศน์อิสลามานวัตกรรมองค์ความรู้ได้รับการ
ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในกลุ่มนักเคลื่อนไหวมุสลิม
เมืองไทย โดยเฉพาะกลุ่มที่ทำงานวิชาการอิสลามใน

สถาบันการศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยและก่อนอุดมศึกษา
เส้นทางการรับแนวคิดส่วนใหญ่มาจากการศึกษาต้นแบบ
Islamization ในมาเลเซียที่มาพร้อมกับนโยบายการ
พัฒนาประเทศในยุคมาห์เธร์ (Islamization Policy) ซึ่ง
ได้รับการยอมรับและเข้าใจว่าเป็นต้นแบบสังคมมุสลิมที่
ทันสมัย มีการนำไปประยุกต์ใช้กับหลากหลายวิชา ด้วย
เห็นว่าเป็นแนวคิดต้นแบบของวิชาการอิสลาม
(Indigenous Muslim Science) ที่สามารถช่วยฟื้นฟู
วิกฤติต่างๆ ของสังคมโลกสมัยใหม่และอิสลามานุวัตรมี
ความเป็นสมัยใหม่

จากฐานคิดที่ว่าทุกศาสตร์ต้องทำให้อนุวัตรกับ
อิสลามแล้วแผ่ขยายความรู้ไปสู่สากลนั้นทำให้ผลผลิต
ทางวิชาการกระจายไปสู่สังคมในรูปที่เหมาะสมและ
สะดวกให้กับยุคสมัยใหม่ เช่น หนังสือเล่มเล็ก วารสาร
นิตยสาร หนังสือพิมพ์ แผ่นพับ แผ่นวีดิทัศน์ และการจัด
วางข้อมูลในเว็บไซต์ซึ่งสะดวกต่อการดึงข้อมูลและขยาย
ข้อมูลในวงกว้างไปยังคนที่อยู่ในเครือข่ายและผู้สนใจ
ทั่วไป วิธีการเผยแพร่และกระจายข้อมูลเช่นนี้ไม่จำกัดอยู่
เพียงเฉพาะกลุ่มที่ให้ความสนใจในศาสนาอิสลาม
เท่านั้น กลุ่มนักเคลื่อนไหวที่ชูแนวทางสลัฟและค่าย
หวนคืนสู่มูลฐานได้พัฒนาและปรับเปลี่ยนการใช้สื่อเพื่อ
เผยแผ่อิสลามตามยุคสมัยเช่นกัน

ข้อสังเกตที่น่าสนใจที่มีต่อกระบวนการ
เคลื่อนไหวอิสลามของนักคิดสมัยสมัยใหม่คือเป้าหมาย
ในการฟื้นฟูอิสลาม ซึ่งไม่เพียงแต่พัฒนาแนวคิดเชิง
วิชาการที่เน้นวิธีวิทยาในการแสวงหาความรู้แบบ
วิทยาศาสตร์ (Scientific Knowledge) แต่ยังคงยึดมั่นใน
ทัศนคติการเผยแผ่อิสลามไปสู่สากล อันเป็นจารีตสำคัญของ
การแผ่ขยายอิสลามในยุคอดีตอันรุ่งเรือง (Golden Age)
ฉันเห็นว่าสิ่งนี้แสดงถึงการอธิบายอย่างมีนัยของการแยก
โลกโดยมองว่าตะวันตกยังคงเป็นอื่น นอกจากนี้ อำนาจ
ในการอธิบายศาสนามีได้จำกัดอยู่เพียงกลุ่มผู้ที่ได้รับ
การศึกษาในวิชาการด้านอิสลามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น
และพรมแดนในการฟื้นฟูอิสลามยิ่งแคบลง การรับรู้
ข้อมูลข่าวสารระหว่างท้องถิ่นและโลกดำเนินไปอย่าง
รวดเร็วและมีการถ่ายทอดความคิดซึ่งกันและกัน

ผู้หญิงเคลื่อนไหว

กระบวนการทำงานอิสลามของผู้หญิงไม่ถูก
กล่าวถึงในงานฟื้นฟูศาสนาอย่างโดดเด่นเช่นผู้นำและนัก
คิดชาย หากแต่ประเด็นผู้หญิงถูกจัดไว้ในส่วนเฉพาะ
สำหรับการจัดการความรู้เรื่องผู้หญิงในที่เชื่อมโยงกับ
บทบาทหน้าที่ของความเป็นภรรยาและมารดา ทั้งที่
ประวัติศาสตร์ในยุคอาณานิคมและหลังอาณานิคม
กล่าวถึงผู้หญิงในฐานะนักคิด นักเผยแพร่ศาสนา
ตลอดจนประเด็นความสัมพันธ์หญิงชายเป็นใจกลางของ
วาทกรรมทางศาสนาและการเมืองในโลกมุสลิมสมัยใหม่
เมื่อพิจารณาถึงกาลก่อนยุคสมัยใหม่ วาทกรรมหลักที่
อธิบายถึงตัวตนและกำกับบทบาทผู้หญิงมุสลิมในยุคนั้น
มีอิทธิพลจากการเชื่อมโยงเอาอารยธรรมตะวันออกกลาง
เมดิเตอร์เรเนียนเข้าไปในอิสลามและกลายเป็นฐานของ
การจัดวางตำแหน่งผู้หญิงในยุคสมัยใหม่ ลัยลา อะห์มัด
(Ahmad 1992, 84-45, 103, 127-128) เห็นว่า (1)
ประเพณีและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงาน
โดยเฉพาะการอนุญาตเรื่องการแต่งงานซ้ำซ้อนของผู้ชาย
(Polygamy) และการอนุญาตให้ชายสามารถกระทำการ
หย่าร้างได้เพียงฝ่ายเดียว (2) การกีดกันผู้หญิงออกจาก
สังคม (3) สิทธิในการถือครองมรดกอย่างถูกต้องตาม
กฎหมายของผู้หญิง และ (4) ตำแหน่งของผู้หญิงใน
ระบบสังคมชนชั้น เงื่อนไขเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่
ก่อให้เกิดความเข้าใจในสังคมสมัยใหม่ว่าอิสลามกดขี่เพศ
หญิง โดยเฉพาะตั้งแต่การเข้ามามีอิทธิพลของยุโรป
ในช่วงล่าอาณานิคม ความพยายามในการฝ่าฝืนล้าจากการ
ถูกครอบงำและสภาพของการถูกกดขี่จากแนวคิด
ของตะวันตกส่งผลให้เกิดการแสวงหาทางออกทั้งที่อิงอยู่
บนแนวทางในการสร้างความรุ่งเรืองแก่อิสลามเช่นอดีต
และเปลี่ยนไปสู่ความก้าวหน้าตามแบบเจ้าอาณานิคม

ผู้หญิงได้รับการยอมรับให้เข้ามาทำหน้าที่ฟื้นฟู
อิสลามโดยอ้อม ผู้ชายเป็นฝ่ายริเริ่มก่อตั้งขบวนการ
เรียกร้องอิสลาม มองว่าได้ทำหน้าที่สอดคล้องตามสภาพ
สังคมมุสลิม ประเด็นผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของการต่อรอง
ในระดับรัฐระหว่างประเทศที่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของ
ตะวันตก มีการเขียนงานเรื่องของผู้หญิงในอิสลามโดย
นักวิชาการชายในช่วงต้น โดยเฉพาะในอียิปต์และตุรกี
จุดเริ่มต้นคือการรักษาสถานภาพของผู้หญิงให้สัมพันธ์

และสอดคล้องกับมิติอื่นๆ ทางสังคม ทั้งแนวคิดชาตินิยมและการปฏิรูปทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนสังคมในยุคนั้นเอายุโรปเป็นตัวอย่างทั้งเรื่องการปลดปล่อยผู้หญิงและปฏิรูปสังคมของผู้หญิง วาทกรรมใหม่เกี่ยวกับผู้หญิงในโลกมุสลิมปรากฏอย่างเด่นชัด ทั้งเข้าแทนที่จารีตและการตีความศาสนาแบบเก่า แม้กระทั่งในตอนปลายศตวรรษวิจิตรคดีเช่นนี้ก็ยังไม่สามารถหลอมรวมเข้ากันได้ เพราะยุโรปไม่ได้มีฐานคิดในการผสมผสานการปฏิรูปสังคมกับประเด็นผู้หญิงซึ่งเห็นได้จากกฎหมาย ทั้งยุโรปเองอยู่ภายใต้วิถีของแนวคิดชายเป็นใหญ่และเกลียดชังผู้หญิง (Androcentrism and Misogyny, Mernissi: 1985, 12)

แม้ผู้หญิงขาดอำนาจในการต่อรองสิทธิและความเท่าเทียมทางเพศ แต่พบว่าผู้หญิงชนชั้นนำบางคนได้ใช้โอกาสของการแบ่งแยกทางเพศสร้างอำนาจต่อรองในการเข้าถึงอิสลามผ่านการฝึกฝนเข้าใจวิชาการศาสนาท่องจำอัลกุรอาน และ ฝึกทักษะวิชาชีพต่างๆ และ ขจัดภาพที่ถูกประทับจากสังคมในสมัยก่อนหน้าที่ว่าผู้หญิงเป็นได้เพียงวัตถุทางเพศ ผู้หญิงมุสลิมในหลายที่โดยเฉพาะอียิปต์และตุรกีมีโอกาสทางการศึกษาในสถาบันสมัยใหม่ในประเทศและยุโรปทุกสาขา รวมถึงเทคโนโลยีและสังคมศาสตร์ ในช่วงปฏิรูปของประเทศต่างๆ ผู้หญิงเหล่านี้ถูกเรียกร้องให้กลับบ้านเกิดของตนเองเพื่อช่วยแก้ปัญหาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง ผลที่ตามมาคือเกิดการปฏิรูปสังคมในเชิงความคิดของกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางตามลำดับ จนกระทั่งผู้หญิงทั่วไปต่างก็ได้รับแนวคิดใหม่เหล่านี้ด้วย เช่น สนับสนุนการศึกษาของผู้หญิง โดยตั้งโรงเรียนเฉพาะเพศหญิง ซึ่งขยายผลต่อสิทธิทางความรู้ อัตราผู้หญิงที่รู้หนังสือมีมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่นใน ค.ศ. 1897 มีผู้หญิงที่รู้หนังสือเพิ่มขึ้นในอียิปต์ถึง 31,200 คนโดยประมาณ และส่งผลต่อการมีงานทำ ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจอีกประการคือการแต่งกาย ซึ่งเป็นยุคที่คนในสังคมเห็นผู้หญิงจากหลากหลายมุม เช่น นักเรียนโรงเรียนแพทย์พยาบาลในโรงพยาบาล ซึ่งมีทั้งผู้หญิงที่คลุมศีรษะและไม่คลุมศีรษะปะปนกันไป ตั้งแต่ทศวรรษ 1890s เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงชนชั้นสูงที่ใช้ชีวิตในต่างประเทศ

ผ่านงานเขียนเชิงวิชาการอิสลาม การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม ทั้งเกิดความแปลกแยกระหว่างคนที่คลุมศีรษะกับไม่คลุมศีรษะ หญิงชนชั้นสูงเหล่านี้เมื่อกลับไปยังบ้านเกิด พวกเธอสวมผ้าคลุมศีรษะแต่มีรูปแบบการแต่งกายที่แตกต่างไปจากคนท้องถิ่น อาทิ ความมีสีสัน ความเบาบางของเนื้อผ้าที่คล้ายกับแฟชั่นในอิสตันบูล และผู้หญิงในท้องถิ่นหลายคนเริ่มสนใจพร้อมกับเลียนแบบการแต่งกายดังกล่าว (Ahmad 1993, 137-138)

ก่อนงานฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงในเมืองไทย

แม้ในกลุ่มผู้หญิงมุสลิมให้ความสนใจศึกษาศาสนาและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดระบบการศึกษาอิสลาม และเป็นส่วนหนึ่งในการทำงานเพื่อฟื้นฟูอิสลามมาอย่างยาวนานทั้งในภาคใต้และส่วนกลาง แต่การก่อตั้งหรืองานขับเคลื่อนของผู้หญิงยังไม่มีทิศทางที่ชัดเจน จุดเปลี่ยนของการทำงานฟื้นฟูอิสลามในเมืองไทยในส่วนของผู้หญิงที่ฉันทพจะหาบทวนและทำความเข้าใจ เริ่มขบวนโดยปัญญาชนรุ่นใหม่ที่เพิ่งเกิดที่นี้ นิสิต นักศึกษามุสลิมมีบทบาทในการเรียกร้องอิสลามเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมาโดยประมาณ ซึ่งเป็นการดำเนินงานในนามของนักศึกษาจากส่วนกลาง เมื่อพ.ศ. 2509 มีการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการของนักศึกษามุสลิมในสถาบันอุดมศึกษาในนามชมรมนิสิตนักศึกษาไทยมุสลิม (ชนท.) แกนนำนักศึกษาส่วนหนึ่งมีพื้นเพอยู่ทางภาคใต้และภูมิภาคอื่นๆ การให้ความรู้และศึกษาวิชาการอิสลามดำเนินการโดยเชิญผู้รู้บรรยายวิชาการศาสนา การดำเนินงานในช่วงนี้ไม่มีการแบ่งแยกเพศหรือแบ่งคณะทำงานออกเป็นส่วนของฝ่ายผู้ชายและฝ่ายผู้หญิง ไม่มีการพูดคุยประเด็นผู้หญิงหรือเชิญชวนให้ผู้หญิงมุสลิมสวมผ้าคลุมศีรษะ เป้าหมายของการรวมกลุ่มเพื่อแสวงหาความยุติธรรมในสังคม นอกจากนี้ กระแสสังคมนิยมมีส่วนต่อการเรียกร้องความชอบธรรมและขจัดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นสู่การปฏิรูปสังคม ในขณะที่ฐานคิดทางศาสนาจากส่วนของการรับเอารูปแบบ ข้อมูล และการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงของโลกมุสลิมทั้งต่อต้านอำนาจการครอบงำของตะวันตก

เรื่องราวที่ถ่ายทอดกันในกลุ่มปัญญาชนรุ่นนั้นคือการเรียนรู้หลักการศรัทธาในอิสลามและการทำความเข้าใจถึงบทบาทของเยาวชนมุสลิมต่อสังคม เพราะเชื่อว่าพลังของเยาวชนและปัญญาชนสามารถเปลี่ยนแปลงสังคม แกนนำบางส่วนเริ่มการทำงานประเด็นอิสลามกับสังคมมุสลิม นักเคลื่อนไหวสำคัญได้แก่ ปกรณ์ ปริยกร (อดีตนายกสมาคมนิสิตนักศึกษามุสลิมแห่งประเทศไทย คนแรก ปัจจุบันท่านดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการมูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย และรองศาสตราจารย์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์) ปรีดา ประพฤติชอบ (อาจารย์ประจำคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น) ศราวุธ ศรีวรรณยศ (ประธานสภาองค์กรมุสลิมแห่งประเทศไทย) นิติ ฮาซัน (อดีตประธานสภาองค์กรมุสลิมแห่งประเทศไทย) เสาวณีย์ จิตต์หมวด (อดีตคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ และอดีตอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี) และมูหะมัดนอร์ มะทา (แกนนำกลุ่มวาดะห์อดีตประธานรัฐสภาและประธานสภาผู้แทนราษฎร) เป็นต้น

เห็นได้ว่าการเรียกร้องอิสลามในกลุ่มคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ดำเนินไปในมิติทางการศึกษามากกว่าส่วนอื่นๆ เนื่องด้วยนักเคลื่อนไหวอิสลามกำเนิดในแวดวงดังกล่าวแต่กระนั้น พลวัตของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามเองก็เกี่ยวข้องกับมิติทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการจัดตั้งกลุ่มนักกฎหมายมุสลิมการต่อรองกับรัฐในการใช้แนวคิดศาสนาบริหารกิจการทางการเมืองและสังคมในภาคใต้ตอนล่าง เป็นต้น (Wattana 2006, 119-144) นอกจากนี้ มีการเริ่มสอนเรียนด้านวิชาการศาสนา และศาสนาควบคู่กับสามัญในรูปแบบต่างๆ เช่นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม (ต่อมาและปัจจุบันคือโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม) การกำหนดหลักสูตรอิสลามศึกษาโดยสมาคมครูสัมพันธ์ ตั้งแต่ในรูปของการทำค่ายอาสาพัฒนาชุมชน ค่ายอบรมจริยธรรมเยาวชนมุสลิมภาคฤดูร้อน ไปจนถึงการทำกลุ่มศึกษาอิสลามของนักศึกษาแกนนำกิจกรรมเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับการจัดทำกิจกรรมของนักเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องอิสลามในที่อื่นๆ ของเอเชียอาคเนย์ซึ่งดำเนินไปพร้อมกับการให้การยอมรับ

ของสังคมต่อศักยภาพของเยาวชนและปัญญาชนมุสลิมในการทำงานศาสนาและสังคม เช่นอาบิม มาเลเซีย (Angkatan Belia Islam Malaysia: ABIM หรือ the Muslim Youth Movement of Malaysia) ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับ ยมท. และวามีย์ สำนักงานประเทศไทย (the World Assembly of Muslim Youth, Thailand: WAMY)

เริ่มเคลื่อนไหวขบวนการผู้หญิง

สองปีโดยประมาณก่อนเกิดกรณีการประท้วงฮิญาบที่จังหวัดยะลา ระหว่าง พ.ศ. 2528 กลุ่มนักกิจกรรมมุสลิมในส่วนกลางเริ่มให้ความสนใจศึกษาประเด็นผู้หญิงในอิสลาม เมื่อนักกิจกรรมหญิงมุสลิมได้รับการติติงจากเพื่อนสมาชิกและนักการศาสนาภาคใต้ให้คิดปรับเปลี่ยนตนเองเรื่องการแต่งกาย โดยเสนอว่าการทำงานเพื่อศาสนาของผู้หญิงจะไม่สมบูรณ์หากยังไม่สามารถปฏิบัติตามหลักการสำคัญของผู้หญิงเองได้นั้นคือการสวมผ้าคลุมศรีษะ หลังจากนั้น นักกิจกรรมเหล่านี้เริ่มเชิญผู้รู้ทางศาสนาจากภายนอกสถาบันบรรยายให้ความรู้เรื่องผู้หญิงในอิสลามและความสำคัญของฮิญาบขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งในส่วนกลางตลอดจนสถาบันการศึกษาในภาคใต้ รูปแบบการคลุมผ้าแตกต่างกันออกไป บ้างปิดศรีษะโดยผูกชายผ้าไว้ด้านหลังหรือผูกที่คาง มีการศึกษาเอกสารทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้หญิงในยุคศตวรรษที่ 21 พยายามค้นหาแนวทางในการวางตัวในฐานะหญิงมุสลิมสมัยใหม่ซึ่งแรงบันดาลใจที่ใกล้เคียงกับยุคของคนกลุ่มนี้คือการปฏิบัติอิสลามในอิหร่าน ภาพการแต่งกายของผู้หญิงในช่วงปฏิวัติอิหร่านและรูปแบบชีวิตของปัญญาชนหญิงมุสลิมจากสื่อต่างประเทศส่งผลให้นักศึกษาหญิงทยอยคลุมศรีษะในช่วงกิจกรรมบรรยายและการออกค่ายอาสาพัฒนาชนบทซึ่งส่วนใหญ่เลือกพื้นที่ทำงานในภาคใต้ ขณะเดียวกัน นักศึกษาหญิงที่ไม่คลุมศรีษะเริ่มหาหนทางเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มนักศึกษามุสลิม

ในกรณีข้างต้น ฮิญาบเป็นสิ่งแบ่งแยกกลุ่มผู้หญิงที่ไม่สวมผ้าคลุมศรีษะออกจากผู้หญิงที่สวมผ้าสำหรับผู้หญิงในกลุ่มหลังได้รับการมองว่าปฏิบัติตามอิสลาม เป็นผู้หญิงที่ “ดี” และอยู่ในสถานะที่เหมาะสม

แก่การเข้าร่วมขบวนการฟื้นฟูอิสลามเพราะพวกเขาจะ
ได้เป็นแบบอย่างให้แก่รุ่นต่อไป การสวมฮิญาบจึงถูก
อธิบายในเชิงของความเป็นทางการ เป็นเครื่องแต่งกายที่
เหมาะกับการออกนอกเคหะสถานของผู้หญิงมุสลิม
สมัยใหม่ โดยการสวมผ้าคลุมศีรษะที่ปกปิดเรือนผม ใบหู
คอ และหน้าอก ตลอดจนการสวมชุดยาวหรือเสื้อแขน
ยาว และกระโปรงยาวหรือกางเกงขายาว ในเวลานี้การ
สวมกางเกงของผู้หญิงมุสลิมในเมืองไทยยังไม่มี
การถกเถียงถึงความถูกต้อง เหมาะสม หรือพิจารณาว่าเป็น
เครื่องแต่งกายที่เลียนแบบเพศชายแต่ประการใด หากแต่
เกิดการแบ่งแยกความต่างระหว่างการสวมฮิญาบแบบ
“ประเพณีท้องถิ่น” กับการสวมฮิญาบแบบ “ปฏิวัติ”
หรือ “ฟื้นฟู” อิสลามที่ได้รับการถ่ายทอดจากหลักการ
ศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกัน ฮิญาบช่วยให้
ขบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิงมุสลิมในสังคมไทยเริ่ม
ชัดเจนขึ้น ไม่กลับไปกับการเคลื่อนไหวในประเด็น
เรียกร้องความเป็นธรรมอื่นๆ

สังคมไทยเริ่มเห็นคนสวมฮิญาบในที่ต่างๆ
รวมทั้งสถานที่ราชการ และรูปถ่ายในบัตรประชาชนกับ
หนังสือเดินทาง นอกจากฮิญาบเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้อง
กับการศาสนบัญญัติแล้ว ฮิญาบเองยังกลายเป็น
ประเด็นอัตลักษณ์ร่วมของมุสลิมและถูกนำมาใช้เป็นข้อ
ต่อรองกับรัฐไทยดังตัวอย่างเหตุการณ์ประท้วงฮิญาบที่
วิทยาลัยครูยะลา กลุ่มแกนนำส่วนใหญ่เป็นชนมุสลิม
มลายู เช่นสมาชิกชมรมส่งเสริมจริยธรรมอิสลาม
วิทยาลัยครูยะลา ประธานชมรมฯ ในขณะนั้นคืออิบรา
ฮีม ณรงค์รักษาเขต ปัจจุบันท่านเป็นอาจารย์ที่วิทยาลัย
อิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต
ปัตตานี นอกจากนี้มีกลุ่มสลัดัน (ตอนใต้หรือภาคใต้) ซึ่ง
เป็นกลุ่มนักศึกษามุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้
บางส่วนเป็นนักศึกษามุสลิมมหาวิทยาลัยรามคำแหง
และมหาวิทยาลัยอื่นๆ ในภาคกลาง รวมทั้งนักศึกษาที่
จบการศึกษาด้านศาสนาชั้นสูงและทำงานกิจกรรมใน
สถาบันอุดมศึกษา เนื่องจากการประท้วงดำเนินเป็น
เวลานาน สมาคมนิสิตนักศึกษามุสลิมแห่งประเทศไทย
(สนท.) จึงเข้ามามีบทบาทในการเป็นฝ่ายประสานงาน
การเรียกร้องร่วมกับองค์กรอื่นๆ อาทิ นักการเมือง ผู้
เสนอนโยบายภาคใต้ของรัฐ เช่น ศอบต. เหตุการณ์

คลี่คลายเมื่อคุณอารีเพ็ญ อุตรสินธุ์ สมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎรจังหวัดนราธิวาส แกนนำกลุ่มวาดะห์ซึ่งเป็นกลุ่ม
นักการเมืองมุสลิมมลายู ซึ่งในขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่ง
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เสนอให้
มุสลิมสามารถแต่งกายตามหลักการศาสนาใน
สถาบันการศึกษาได้

จากเหตุการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้นักศึกษามุสลิม
ที่ศึกษาในสายสามัญหรือการศึกษาแบบโลก (Secular
Education System) มีบทบาทในสังคมมากขึ้น
(Preeda 2005, 109) ถึงแม้ฮิญาบเป็นประเด็นที่
เกี่ยวข้องกับการแต่งกายของผู้หญิง แต่นัยการนำเสนอ
ฮิญาบในสังคมไทยสมัยใหม่สู่สาธารณะสัมพันธ์กับวิกฤติ
ของอำนาจสมัยใหม่ (Modern Crisis of Authority) ที่
ขาดดุลด้านความชอบธรรม (Legitimacy Deficit) ใน
กรณีนี้ อำนาจทางศาสนาถูกทำให้สัมพันธ์กับการอธิบาย
ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์โดยรัฐ กรณีการประท้วง
ฮิญาบเป็นได้ทั้งสัญลักษณ์ในการต่อต้านอำนาจรัฐ และ
การเมืองในการแสวงหาพื้นที่และอำนาจทางสังคมที่
ดำเนินไปพร้อมกับกระแสการฟื้นฟูอิสลามผ่านเรือนร่าง
ของผู้หญิง

ในส่วนของผู้หญิง กลุ่มผู้หญิงไทยมุสลิม
(ญมท.) ที่นำโดย เสาวณีย์ จิตต์หมวด ได้รับการยอมรับ
จากสังคมว่าเป็นกลุ่มทำงานฟื้นฟูอิสลามประเด็นผู้หญิง
ในประเทศไทยเป็นกลุ่มแรก กรณีของฮิญาบ ญมท.
เคลื่อนไหวภายในเพื่อกดดันภาวะทางการเมืองระหว่าง
มุสลิมกันเอง คือระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวสิทธิผู้หญิงกับ
สำนักจุฬาราชมนตรีที่ถูกมองว่าเป็นสถาบันอิสลามที่มี
อำนาจและทำงานใกล้ชิดทางการเมืองของประเทศซึ่งอยู่ใน
ค่ายจารีต ญมท. เห็นว่าสำนักจุฬาราชมนตรีไม่ได้ทำ
หน้าที่อย่างเหมาะสมในการช่วยปกป้อง เรียกร้อง และ
แก้ไขปัญหาหลังจากที่กระทรวงมหาดไทยออกหนังสือ
ห้ามไม่ให้ผู้หญิงมุสลิมสวมฮิญาบถ่ายรูปติดบัตร
ประชาชน ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงกลุ่มนี้แสวงหาเครือข่ายเพื่อ
ช่วยในการต่อรองอำนาจให้แก่ผู้หญิงกับรัฐ เช่น ขอให้
สมาคมผู้มิยยะตุลอิสลามและสภาองค์กรมุสลิมแห่ง
ประเทศไทยซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มมุสลิมสายปฏิรูปทำหนังสือ
ถึงจุฬาราชมนตรีเพื่อร้องเรียนถึงการถูกกลืนสิทธิตาม

สิทธิที่พึงมีในกฎหมายรัฐธรรมนูญและปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน

จุดเริ่มต้นของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมในเมืองไทยคล้ายคลึงกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระดับสากลกล่าวคือ เริ่มต้นด้วยประเด็นฮิญาบ ซึ่งมักเป็นการปะทะกันระหว่างรัฐกับกลุ่มผู้ฟื้นฟูศาสนาไม่ว่าการสนับสนุนหรือใช้รูปแบบการแต่งกายของผู้หญิงเป็นเครื่องมือในการจัดการระเบียบสังคมและการเมือง หรือคัดค้านต่อต้านเนื่องจากเห็นว่าเป็นการขัดต่อระเบียบโลกสมัยใหม่และเป็นภัยต่อความรุนแรงที่อาจเกิดจากการแบ่งแยกทางเชื้อชาติและศาสนา สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงจากชนชั้นกลางที่มีความรู้ และได้รับการยอมรับจากสังคม

จากการที่พื้นฐานของกลุ่มเคลื่อนไหวเป็นผู้หญิงที่มีการศึกษาและเรียนจบจากระบบการศึกษาแบบโลกียวิสัยที่ยังมีความรู้ทางวิชาการศาสนาน้อย เมื่อศึกษาแนวคิดการฟื้นฟูอิสลามจากสื่อและบุคคลที่มีในช่วงนั้นจึงจำกัดอยู่ในวงของข้อมูลความรู้จากการตีความในแนวคิดอิสลามกระแสหลักที่ค่อนข้างอนุรักษ์นิยม และชิงชังกับอารยธรรมตะวันตกในภาวะที่สร้างความเสื่อมเสียแก่อิสลามและการครอบงำมุสลิม อย่างไรก็ตาม ทัศนคติปฏิสัมพันธ์ของคนกลุ่มนี้กับสังคมภายนอกยังมีอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบยอมรับการมีอยู่ของความหลากหลายของผู้คน ความคิด ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติ เนื่องจากยังมีภาระหน้าที่ทางการทำงานที่ออกสู่สังคมที่มีใช้มุสลิม

กลุ่มแกนนำหญิงมักได้รับการเชื่อถือเชิญจากนักกิจกรรมรุ่นเยาว์ เช่น นักศึกษามุสลิม ร่วมถ่ายทอด บอกเล่าประสบการณ์ และแนะนำแนวทางการทำกิจกรรมภายใต้ภาวะสังคมสมัยใหม่ กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้เริ่มผลิตงานวิชาการและสร้างเครือข่ายความเข้าใจอิสลามของตนเอง เช่น เขียนบทความในประเด็นผู้หญิงมุสลิมสมัยใหม่กับการทำกิจกรรมเพื่อสังคม แพลตฟอร์มถ่ายทอดบทความจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยแล้วตีพิมพ์ในลักษณะของหนังสือที่อ่านง่าย จัดเวทีสัมมนาและอบรมมุสลิมะห์ในระดับภาคและประเทศ ทั้งพยายามผลิตวิทยากรผู้หญิงที่มีทั้งความรู้ศาสนาและวิชาการทางโลก เมื่อพิจารณาประเด็นความเป็นหญิง กลุ่มมุ่งไปที่สถานะ

ของเพศหญิงที่สืบทอดและสร้างประชาชาติมุสลิมคือการเป็นภรรยาและแม่ที่ดีที่ควรปกปิดร่างกายตามหลักการศาสนา ทั้งสอนให้ผู้หญิงรุ่นต่อไปตระหนักในเรื่องของการแต่งกายแบบอิสลามตั้งแต่ยังเล็ก

กลุ่มผู้หญิงนักเคลื่อนไหวรุ่นแรกได้รับการยอมรับจากสังคมมุสลิมและสังคมไทยทั่วไป ความโดดเด่นของงานผู้หญิงในช่วงนี้คือการร่วมชบวนกับประชาคมมุสลิมเพื่อต่อรองกับรัฐในเรื่องฮิญาบ จนสังคมไทยเริ่มคุ้นชินกับภาพผู้หญิงมุสลิมสวมใส่ผ้าคลุมศรีษะในที่สาธารณะ และไม่จำกัดการสวมใส่ฮิญาบเฉพาะงานของมุสลิม แต่กระนั้น กลุ่มฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงในช่วงแรกยังขาดความต่อเนื่องในการสร้างคนรุ่นใหม่เพื่อสานต่อการทำงาน ทั้งที่กลุ่มจัดกิจกรรมและทำงานกับเยาวชนและคนรุ่นใหม่อยู่ไม่น้อย

ในช่วงกลางทศวรรษ 1990s กลุ่มเคลื่อนไหวที่ทำงานด้านผู้หญิงมิได้ผลิตงานวิชาการ เพียงแต่นำการทำงานเชิงปฏิบัติการและกระบวนการ โดยเฉพาะค่ายอบรมมุสลิมะห์ (ผู้หญิงมุสลิม) ประจำปี โดยเชิญวิทยากรจากนักเคลื่อนไหวผู้หญิงรุ่นแรกๆ และนักวิชาการชายมาให้ความรู้ กลุ่มที่เห็นเด่นชัดในช่วงกลางปี 1990s คือญะมาอะห์อุมมี กลุ่มนี้เป็นผู้หญิงที่เคยทำกิจกรรมนักศึกษาในมหาวิทยาลัย และเมื่อเรียนจบระดับปริญญาตรีแล้วยังคงรักษาเครือข่ายการทำงานกับ สนท. ชมต. และนักศึกษารุ่นน้องในฐานะพี่เลี้ยงกิจกรรมผู้หญิง แกนนำยุติบทบาทการทำงานในกลุ่มเนื่องจากภารกิจด้านการงานและครอบครัว ญะมาอะห์อุมมีจึงสลายตัวไปในที่สุด ข้อสังเกตของความเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้จากที่ฉันทเคยเข้าร่วมกิจกรรมคือการแยกการทำงานระหว่างหญิงและชายอย่างชัดเจน โดยจัดโครงสร้างในการทำงานของชายและหญิงทุกตำแหน่ง จนกลายเป็นเรื่องปกติของการทำงานอิสลามของคนรุ่นใหม่ในยุคนี้

แม้ว่าการแบ่งแยกระหว่างเพศเกิดขึ้นมาแล้วบ้างในช่วงปลายปี 1980s และต้นปี 1990s แต่ไม่ได้มีการแบ่งการทำงานในทุกตำแหน่งระหว่างฝ่ายหญิงและชาย เสมอานี้ จิตต์หมวด ให้ความเห็นว่าความแปลกแยกในระดับที่สองของการทำงานอิสลามในกลุ่มปัญญาชนคือการแบ่งแยกระหว่างเพศ เพราะเกรงเกิดพิณะห์หรือ

ความเสียหายจากการปะปนกันระหว่างหญิงและชาย ในขณะเดียวกัน รูปแบบของอิญาบเริ่มมีความ หลากหลาย แลดูเคร่งขรึมและเคร่งครัดมากขึ้น กล่าวคือ ขนาดของอิญาบใหญ่ขึ้น จากที่ส่วนใหญ่เคยเห็นผู้หญิง นักกิจกรรมสวมผ้าคลุมศีรษะแบบรูปสามเหลี่ยม เริ่มมี การใส่ผ้าคลุมศีรษะที่ปิดถึงระดับเอวและครึ่งตัว นอกจากนี้ นักกิจกรรมหญิงบางคนสวมผ้าคลุมหน้าและ เลือกใช้อิญาบโทนสีดำ น้ำตาล และเทา เครื่องหมาย แสดงการปรับเปลี่ยนเรื่องอิญาบนี้มักกล่าวกันในกลุ่มนัก กิจกรรมว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า เคร่งครัด กว่า เหมาะสมกว่า และถูกต้องกับหลักการอิสลาม มากกว่า จนเริ่มมีการแยกกลุ่มที่ย่อยออกไปอีกใน ระหว่างผู้หญิงนักเคลื่อนไหวอิญาบผืนเล็กกับอิญาบผืน ใหญ่

ปรับขบวนไปสู่อิสลามบริสุทธิ์

อิทธิพลของกระแสฟื้นฟูอิสลามในระดับสากลที่ ส่งผ่านมาสู่การเรียนรู้และการนำไปใช้ในชีวิตของ นักศึกษามุสลิมที่จบการศึกษาจากต่างประเทศไม่ว่า มาเลเซียและอินโดนีเซีย ตะวันออกกลาง หรือเอเชีย กลาง มีผลอย่างมากต่อการปรับแนวคิดการทำงานของ นักฟื้นฟูอิสลามในเมืองไทย เกิดการขยายกลุ่มการ ทำงานอิสลามแยกออกไปตามสังกัดที่เคยได้รับการศึกษา และเติบโตทางความคิด เช่น กลุ่มนักเรียน/นักศึกษาที่ เคยไปศึกษาที่อินเดีย นิยมแนวคิดการฟื้นฟูอิสลามของ ท่านอบูละฮะซัน อันนัดวีรี เป็นต้น เมื่อกลับมายัง เมืองไทยหลายคนรวมกลุ่มทำกิจกรรม และก่อตั้งสมาคม ชมรม หรือกลุ่มเฉพาะ ซึ่งเกิดขึ้นมากมายขึ้นตั้งแต่ช่วง ปลายทศวรรษ 1990s การทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มใน รูปเครือข่ายเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อเกิด ประเด็นปัญหากับรัฐและปัญหาในระดับนานาชาติ เช่น ความรุนแรงในภาคใต้ และปัญหาปาเลสไตน์ ในขณะที่ ปัญหาภายในโดยเฉพาะเรื่องแนวคิดกับความแตกต่าง ของทัศนะกลายเป็นตัวปิดกั้นความร่วมมือในการพัฒนา สังคมมุสลิมในเมืองไทย หลายครั้งที่จัดให้มีการจัดเวที ได้เถียง และเกิดวิวาทะถึงขั้นการตัดความสัมพันธ์ ระหว่างกัน ซึ่งแสดงถึงวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ที่ให้ความ ชอบธรรมแก่การเผชิญหน้า ยอมรับความรุนแรง

ยอมให้มีการชิงความเป็นใหญ่ จนกลายเป็นเรื่องปกติที่ ยอมรับกันได้ในสังคม

ความอ่อนแอขององค์กรตัวแทนมุสลิมใน ประเทศไทยเช่นสำนักจุฬาราชมนตรีเป็นอีกปัจจัยหลักที่ นักเคลื่อนไหวมุสลิมรุ่นใหม่มองว่าไม่สามารถฝาก ความหวังในการฟื้นฟูอิสลามของเมืองไทยกับกลุ่มที่คนที่ไม่สามารถให้การดูแลและสร้างการยอมรับในสังคมได้ ส่งผลให้นักเคลื่อนไหวอิสลามในเมืองไทยกลุ่มใหญ่ที่ เติบโตทางความคิดในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและ ความหลากหลายของแนวคิดจากกลุ่มต่างๆ พยายาม เลือกรุ่นทำงานอิสลามที่เห็นว่าสามารถตอบคำถามข้อ สงสัยของนักกิจกรรมที่ไม่เคยได้เรียนรู้อิสลามในระบบ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาที่ใช้ชีวิตทางการศึกษาตาม ระบบโลกวิสัยในศาสตร์แขนงต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ อิสลามศึกษา ทั้งยังเลือกรุ่นและคนที่สามารถชี้แนะ แนวทางการทำงานอิสลามควบคู่ไปกับชีวิตมุสลิมในยุค สมัยใหม่

นอกจากกระแสการหวนคืนสู่อิสลามที่บริสุทธิ์ ได้รับการตอบรับสูงในกลุ่มนักฟื้นฟูอิสลามรุ่นใหม่ใน ปัจจุบันแล้ว ยังมีกลุ่มเคลื่อนไหวในระดับโลกอื่นๆ เช่น ญะมาอะห์ดัตลิส ได้เริ่มขยายการทำงานกับกลุ่ม นักศึกษาและปัญญาชน รวมทั้งองค์กรที่เกิดจากผลผลิต ของการเป็นนักกิจกรรมเมื่อช่วงปลายปี 1980s โดยเฉพาะสมาคมยุวมุสลิมแห่งประเทศไทย (ยวมท.) และ สภาองค์กรมุสลิมแห่งประเทศไทย ต่างเป็นตัวแปร สำคัญในการผ่องถ่ายความคิดยึดถือตัวบุคคลและกลุ่ม พวกพ้องเพื่อสร้างความชอบธรรมในการอธิบายหลักการ ศาสนา และอยู่ในตำแหน่งกลางเพื่อประสานความ สดุดีและความอ่อนแอของกลุ่มฟื้นฟูอิสลามที่เป็น ทางการและใกล้ชิดกับรัฐ กับกลุ่มที่คนรุ่นใหม่สนใจร่วม การฟื้นฟูอิสลามโดยมิได้มีฐานความรู้ ความเข้าใจในศา สนวิทยา เทววิทยา และต่อต้านภาวะสมัยใหม่ที่นำโดย ตะวันตก

ภาพกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูอิสลาม ของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันซึ่งรวมไปถึงกลุ่มผู้หญิงต่างให้ ความสนใจการอธิบายศาสนบัญญัติและรูปแบบการฟื้นฟู ศาสนาตามแนวทางสุนนะห์สายปฏิรูปซึ่งสามารถตอบ คำถามและหาทางออกในการเผชิญสังคมสมัยใหม่ได้

มากกว่าสายจารีตหรือคณะเก่า ทั้งมีการใช้สื่อ ภาษา และท่าทีในการสื่อสารในระดับใกล้เคียงกัน นักเคลื่อนไหวหลายท่านได้รับเชิญจากชมรมนักศึกษามุสลิมของมหาวิทยาลัยต่างๆ ให้เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการและกิจกรรมอย่างไม่เป็นทางการ รวมทั้งเชิญบรรยายเพื่อให้ความรู้แก่สมาชิกชมรมฯ และสมาคมต่างๆ เมื่อสนใจแนวทางอธิบายศาสนาของนักคิดเหล่านั้นก็มักชักชวนเพื่อน และญาติพี่น้องติดตามการเผยแผ่ศาสนาและวิถีคิดของนักฟื้นฟูอิสลามตามแนวทางสะลัฟ แต่กระนั้นก็ได้มีได้หมายถึงนักศึกษามุสลิมทั้งหมดของสถาบัน และกลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วมงานและศึกษาอิสลามจากนักคิดสายซุนนะห์อย่างเดียวยังมีการทำงานร่วมกับกลุ่มประเพณีนิยม (Traditional Syncretism) อยู่บ้าง แต่ไม่มีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นหรือเห็นภาพความเคลื่อนไหวชัดเจนเยาวชนคนเลือกเข้าร่วมกิจกรรมและติดต่อประสานงานเฉพาะในกรณีของการดำเนินงานอย่างเป็นทางการเมื่อเผชิญปัญหาทั้งกับรัฐและกฎหมายไทย หรือเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันชั้นสูงของสังคมไทย เช่น ร่วมงานออกร้านและกิจกรรมนักศึกษาในงานเมาลิดกลางแห่งประเทศไทย หรือเมื่อต้องการต่อรองกับสถาบันการศึกษากรณีการแต่งกายของนักศึกษามุสลิมตามศาสนบัญญัติ เป็นต้น

ระหว่างทศวรรษ 2000s มีการก่อเกิดของกลุ่มทำงานผู้หญิงที่มีบทบาทสำคัญต่อแนวโน้มความคิดของคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะเยาวชนและนักศึกษา ในช่วงที่กลุ่มแนวคิดการฟื้นฟูอิสลามทุกค่ายเริ่มแบ่งแยกอย่างชัดเจนเกิดการปะทะทางความคิดและการโต้แย้งจนกระทั่งตัดความสัมพันธ์ในฐานะ “พี่น้องมุสลิม” และบางกลุ่มที่เป็นเครือญาติกันกลับห่างเหินและกลายเป็นคนอื่น กลุ่มผู้หญิงอย่างนะห์ฎอตุลมุสลิมัต (ชื่อสมมุติ) ที่เกิดขึ้นในช่วงของบรรยากาศทางสังคมเช่นนี้ ประกอบกับได้รับการถ่ายทอดแนวคิดการทำงานอิสลามของค่ายหวนคืนสู่มูลฐานใหม่ (Neo-Orthodox) จากนักปราชญ์และนักฟื้นฟูอิสลามหนุ่มท่านหนึ่งที่เติบโตจากสังคมอาหรับ แต่สังคมมุสลิมในประเทศไทยบางส่วนไม่ยอมรับท่านในแง่ของการครองภาวะอาร์มณีนในฐานะนักเผยแผ่ศาสนา ท่านได้กระตุ้นให้มีการตั้งกลุ่มนะห์ฎอตุลมุสลิมัตอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2548 ส่งผลให้การจัดวาง

สถานะการทำงานเพื่ออิสลามของนะห์ฎอตุลมุสลิมัตอยู่ในท่ามกลางบรรยากาศของความไม่เป็นมิตรกับชุมชนของตนเองและมุสลิมบางกลุ่ม แต่กระนั้น กลุ่มเคลื่อนไหวที่ยึดแนวทางการทำงานอิสลามใกล้เคียงกันรับเอาคำอธิบายความเป็นผู้หญิงและขยายมุมมองออกไปในรูปของเครือข่ายผู้หญิงมุสลิมสมัยใหม่ที่ยึดมั่นในอิสลามอย่างเคร่งครัดตามแนวคิดของค่ายหวนคืนสู่มูลฐานใหม่

นะห์ฎอตุลมุสลิมัตเป็นผลผลิตของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามค่ายหวนคืนสู่มูลฐานที่ถูกมองว่าแปลกแยกตัวเองออกจากสังคมเนื่องด้วยการแต่งกายที่มีขัดแย้งมากกว่าผ้าคลุมศรีษะครึ่งตัว แกนนำและสมาชิกหลายคนปกปิดใบหน้า บางคนปฏิเสธระบบการศึกษาในมหาวิทยาลัยและลาออก จนถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักเคลื่อนไหวบางท่านถึงการใช้ชีวิตที่สุตโด่ง ขัดแย้งกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ เช่น การยึดทัศนะหรือแนวคิดที่ตีความอิสลามค่อนข้างเข้มงวดมาวางเป็นกรอบในการขับเคลื่อนงานฟื้นฟูศาสนา ทำให้กีดกันคนที่มีอัตลักษณ์ต่าง ถูกกันออกไปตั้งแต่ต้นโดยปริยาย เพราะมีความรู้สึกที่ไม่เหมือนกัน หรือไม่สามารถทำตนที่เคร่งครัดอย่างนั้นได้ จุดเด่นของกลุ่มในการจัดการคือ แกนนำกลุ่มส่วนหนึ่งเป็นเครือญาติและมีการจัดการทำงานเป็นทีมจนสามารถเคลื่อนงานผู้หญิงได้อย่างเป็นระบบภายใต้การดูแลและคำปรึกษาของที่ปรึกษาผู้หญิงอีกท่านที่ใช้แนวคิดการจัดการองค์กรแบบตะวันตกมาปรับใช้อย่างมีประสิทธิภาพ จนสามารถขยายเครือข่ายในการทำงานไปยังต่างจังหวัด ทั้งที่กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้มีข้อจำกัดในการเดินทาง และการประสานงาน แต่ทักษะความรู้ทางคอมพิวเตอร์และวิทยาการสมัยใหม่ช่วยเสริมการทำงานของผู้หญิงได้เป็นอย่างดี

กระบวนการหวนคืนสู่รากฐานอิสลามอันบริสุทธิ์ของคนรุ่นใหม่หลายกลุ่มดำเนินไปในทิศทางใกล้เคียงกับกระบวนการทำให้เป็นอาหรับ (Arabization) เนื่องด้วยเพราะต้องการหลีกเลี่ยงจากสภาพสังคมที่ไม่ยอมรับไปสู่อิสลามซึ่งถูกมองว่าผูกติดกับความทันสมัยที่มากับวัฒนธรรมตะวันตก เหตุผลหลักในการเลือกให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมอาหรับเพราะเป็นถิ่นกำเนิดอิสลาม และคัมภีร์อัลกุรอานถูกประทานด้วย

ภาษาอาหรับ นอกจากนี้ หลายคนต้องการละทิ้งประเพณีท้องถิ่นที่ใกล้ชิดอย่างมากกับระบบความเชื่อแบบพราหมณ์และพุทธของสังคมไทยซึ่งเกรงว่าอาจก่อให้เกิดการตั้งภาคีในการภักดีต่อเอกภาพของพระเจ้า เป็นเจ้า ฉะนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจึงมีตั้งแต่การพยายามใช้คำภาษาอาหรับในชีวิตประจำวัน เช่นการเรียกพ่อแม่ในภาษาท้องถิ่นด้วยคำว่าอาบะห์หรืออาบีและอุมมียะห์ การเลือกชมรายการโทรทัศน์ของช่องอาหรับ ทั้งเลือกใช้สินค้าและเครื่องแต่งกายแบบชาวอาหรับ การได้รับการศึกษาในกลุ่มประเทศอาหรับและยกย่องผู้ที่มีความรู้ภาษาอาหรับ เป็นต้น

ผู้หญิงมุสลิม คู่ตรงกันข้าม นักสิทธิสตรี?

กลุ่มปัญญาชนหญิงมุสลิมที่เข้าร่วมกระบวนการฟื้นฟูอิสลามให้ความสนใจพิจารณาและศึกษาถึงกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเท่าเทียมระหว่างเพศ เครื่องมือสำคัญคือการพัฒนาความรู้ทางเทววิทยา การตีความและอธิบายคำสอนของผู้หญิง แม้ นักเคลื่อนไหวหลายคนมีบทบาทในฐานะผู้นำ เป็นนักการศาสนาที่สามารถอธิบายหลักคำสอนอิสลามได้ดี เช่นเดียวกับผู้ชาย แต่กลับถูกวิจารณ์และตอบโต้อย่างรุนแรงว่าเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกับหลักการศาสนาเสมือนหนึ่งการทำลายความถูกต้องและความดีงามของอิสลามให้เสื่อมถอยลง พร้อมกับตีตราว่าผู้หญิงเหล่านี้ถูกล้างสมองจากแนวคิดตะวันตก และกลายเป็นพวกเฟมินิสต์ (Feminist) หรือสตรีนิยม

นิยามของผู้เรียกร้องสิทธิของผู้หญิง/หรือนักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรี ตรงกับคำว่า Feminist ซึ่งพบในหลายพื้นที่ทางวิชาการ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990s มีการเรียกผู้หญิงมุสลิมที่ทำงานเคลื่อนไหวประเด็นผู้หญิงว่า Islamic Feminist และ Muslim Feminist แต่เนื่องจากคำที่ใช้เรียกมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของการเรียกร้องสิทธิสตรีในโลกตะวันตกและถูกมองในทำนองว่า “ไม่มีความจำเป็นใดๆ ในการเรียกร้องสิทธิของผู้หญิงมุสลิม เพราะอิสลามให้สิทธิแก่ (พวก) เธอแล้วอย่างสมบูรณ์ เพียงแต่ผู้หญิงต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนาอย่างเคร่งครัดก็จะมีปัญหาในการเรียกร้องสิทธิอย่างไม่ลืมหูลืมตาเหมือนผู้หญิงในโลก

ตะวันตก” คำพูดในทำนองนี้มีผลต่อนักเคลื่อนไหวมุสลิมหญิงหลายกลุ่มที่ไม่ต้องการใช้คำว่า Feminist ปักป้ายเรียกขานตนเองเพราะถูกเข้าใจจากสังคมว่าเป็นกลุ่มแนวคิดที่สมาทานตะวันตก (Western) ซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มสตรีนิยมสายสุดรากถอนโคน (Radical Feminist) ในยุค 1960s โดยเฉพาะกลุ่มที่เฟื่องฟูขึ้นในประท้วง ดังนั้น นักเคลื่อนไหวในกลุ่มผู้หญิงมุสลิมหลายคนจึงใช้คำว่า “Womanist” (ผู้ที่เคลื่อนไหวประเด็นผู้หญิง) แทน Feminist ซึ่งเปรียบเทียบคำต้องห้ามในการเคลื่อนไหวทางสังคมและศาสนา โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น กลุ่มเคลื่อนไหวด้านผู้หญิงในมาเลเซียหันไปใช้คำว่า Wanita ซึ่งเป็นคำท้องถิ่นที่มีบริบทสอดคล้องกับสังคม (ดู Hooker and Othman 2003, 128-130)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990s นักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิผู้หญิงมุสลิมหัวก้าวหน้าต่างให้ความสนใจถึงวิธีวิทยาทางด้านการวิจัยและตีพิมพ์ (ตีความคัมภีร์อัลกุรอาน) ไปพร้อมๆ กับวิธีวิทยาในการศึกษาภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิพากษ์วรรณกรรม สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา นักเคลื่อนไหวหลายคนเห็นว่าการตีความคัมภีร์ในอดีตมีปัญหาที่ผู้ตีความอยู่ภายใต้สังคมนิยมชายเป็นใหญ่ ทำให้มุมมองในการอธิบายขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้ชาย การใช้วิธีวิทยาเช่นนี้เพื่อต้องการแก้ปัญหาสังคมในรัฐสมัยใหม่ที่เข้าใจอิสลามผิดพลาดและมองว่าสุดโต่ง นักเคลื่อนไหวหลายคนทำงานร่วมกับองค์กรเอกชนและสถาบันทางวิชาการ มีการผลิตผลงานและอภิปรายตอบโต้กับผู้นำศาสนาสายจารีตและอนุรักษนิยม ยกตัวอย่างกลุ่มนักเคลื่อนไหวมุสลิมหญิงหัวก้าวหน้าในมาเลเซียได้อธิบายให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างรัฐที่อาศัยอิสลามเป็นเครื่องมือในการควบคุมชนกลุ่มน้อยและผู้หญิง เช่น งานของโนรานิ อุษมาน (Norani Othman) นักวิชาการและนักเคลื่อนไหวที่ทำงานร่วมกับกลุ่มซิสเตอร์อินอิสลาม Sister in Islam (SIS) มาเลเซีย ผู้เขียนงานเรื่องกฎหมายอิสลามกับรัฐชาติมาเลเซียสมัยใหม่ ตีพิมพ์เมื่อค.ศ. 1994 โดยมีผู้ก่อตั้ง SIS เป็นบรรณาธิการ ผลงานทางวิชาการในช่วงแรกขององค์กรมุ่งทำงานเกี่ยวกับผู้หญิงและกฎหมายการลงโทษแห่งกฎหมายอาญา (Hudud Law)

ล่าสุดในปี 2009 หนังสือ Muslim Women and the Challenges of Islamic Extremism ถูกห้ามมิให้เผยแพร่โดยกระทรวงกิจการภายใน เนื่องจากเห็นว่าเป็นข้อมูลที่ลำเอียงและเป็นภัยต่อระเบียบทางสังคม กลุ่ม SIS เองพยายามต่อรองกับรัฐและทำหนังสือชี้แจงว่าเป็นการกล่าวหาที่เกินความจริง เพราะเนื้อหาของข้อมูลทั้งหมดอยู่บนพื้นฐานของการวิจัย เป็นที่น่าสนใจในการพิจารณาความสามารถในการต่อรองกับรัฐของ SIS ส่วนหนึ่งเนื่องจากมีคณะกรรมการที่ปรึกษามาจากตระกูลนักการเมืองระดับประเทศที่คอยช่วยเหลือเมื่อต้องเผชิญปัญหากับรัฐ และมีที่ปรึกษาทางวิชาการศาสนาเป็นนักเคลื่อนไหวและนักคิดมุสลิมจากค่ายสมัยใหม่ จนหลายครั้งกลายเป็นการปะทะระหว่างแนวคิดของนักเคลื่อนไหวอิสลามค่ายสมัยใหม่กับอนุรักษนิยม แต่กระนั้น กลุ่ม SIS เองมิได้เป็นที่ยอมรับจากผู้หญิงมาเลเซียและกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิผู้หญิงในอิสลามสายอนุรักษนิยมและจารีต

อย่างไรก็ตาม วิธีคิดของนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิผู้หญิงหัวก้าวหน้ายังได้รับการยอมรับในสังคมมุสลิมน้อยกว่าสายจารีตที่ดำรงในสังคมมาอย่างยาวนาน กระบวนการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงมุสลิมในเมืองไทยเริ่มก่อตัวขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับเพื่อนบ้านอย่างมาเลเซียและอีกหลายประเทศ กลุ่มแนวคิดอนุรักษนิยมและจารีตมีบทบาทในการทำงานฟื้นฟูอิสลามในกลุ่มผู้หญิง โดยเฉพาะ นักศึกษา สำหรับนักเคลื่อนไหวงานผู้หญิงมุสลิมสายปฏิรูปมักเป็นนักวิชาการรุ่นใหม่และกลุ่มองค์กรที่ทำงานด้านสื่อผู้หญิง ความรุนแรง และสุขภาพทางเพศ ตัวอย่างเช่น กลุ่มเพื่อนหญิงไทยมุสลิม กลุ่มผู้หญิงมุสลิมรุ่นใหม่ และกลุ่มคนทำงานสื่อนิตยสารนิตาว่าไรตี้

ในส่วนของทีมงานนิตยสารนิตาว่าไรตี้มีทั้งนักปฏิบัติที่เป็นพนักงานและเป็นนักเคลื่อนไหวผู้หญิงมุสลิมสายปฏิรูป นิตาฯ ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจากนักเคลื่อนไหวอิสลามสายหวนคืนสู่มูลฐานใหม่ว่าเป็นนิตยสารที่กร่อนทำลายอิสลาม เพราะหัวหน้ากองบรรณาธิการเป็นผู้สนับสนุนแนวทางชีอะห์ บรรณาธิการบริหารของนิตาเชื่อว่าการวิพากษ์วิจารณ์เช่นนี้ไม่มีผลต่อผู้อ่าน เพราะเชื่อว่าผู้อ่านสามารถแยกแยะประเด็นได้ สิ่ง

สำคัญคือมีการตอบรับจากผู้อ่านโดยเฉพาะมุสลิมในต่างจังหวัดที่ติดตามและให้ความสนใจในการผลิตผลงานของนิตาจนสามารถดำเนินงานภายใต้สภาพการแข่งขันทางธุรกิจสิ่งพิมพ์มากกว่าทศวรรษโดยเห็นว่าเป็นบทสะท้อนความต้องการอิสลามที่ทันสมัยและสามารถปฏิบัติได้จริงในยุคสมัยใหม่

สำหรับภาพผู้หญิงมุสลิมที่คลุมศีรษะในชุดแต่งกายแบบแพชั่นที่แลดูทันสมัยนั้น คนทำงานนิตาฯ มองว่าสามารถทำได้อย่างสอดคล้องกับหลักการศาสนา นอกจากนี้ นิตาฯ สามารถอธิบายอิสลามในขั้นต้นให้กับผู้สนใจทั่วไปได้ ทั้งเป็นนิตยสารมุสลิมที่สามารถวางแผงหรือขึ้นชั้นเดียวกับนิตยสารอื่นๆ ของสังคมไทยได้อย่างไม่แปลกแยก เป้าหมายการทำนิตยสารนิตาฯ ตามความตั้งใจของผู้ก่อตั้งคือ ต้องการนำเสนออิสลามในรูปแบบที่มองจากภาพลักษณ์ภายนอกได้ว่าไม่น่ากลัว ไม่สุดโต่ง สง่างาม และทันสมัย โดยเชื่อว่าเป็นแนวทางในการฟื้นฟูอิสลามตามสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน และตามความสามารถทางวิชาชีพที่กระทำได้ ประกอบกับไม่ขัดแย้งกับพื้นฐานการศรัทธาในอิสลาม

วิธีคิดและการดำเนินงานของนิตาฯ ซึ่งนำโดยกลุ่มผู้หญิงรุ่นน้องที่ทำงานกิจกรรมนักศึกษาต่อจากยุคเริ่มต้นแห่งการฟื้นฟูอิสลามโดยขบวนการของนักศึกษามุสลิมในช่วงกลางคริสต์ทศวรรษ 1970s ได้รับการสนับสนุนจากรุ่นพี่นักเคลื่อนไหวทั้งหญิงและชาย รวมทั้งนักวิชาการอาวุโสในสายปฏิรูปซึ่งปรากฏในรูปของที่ปรึกษา เช่น อิมรอน มะลูลีม กุสุมา รักษมณี วินัย สะมะฮูน อาคิส พิทักษ์คุมพล วัลลา นีละไพจิตร เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มผู้หญิงนักเคลื่อนไหวอิสลามสายหวนคืนสู่มูลรากฐานคัดค้านแนวทางการทำงานของนิตาฯ โดยเฉพาะการนำเสนอภาพผู้หญิงมุสลิมที่แต่งกายตามแพชั่นในที่สาธารณะ โดยเห็นว่าเป็นการทำให้ผู้หญิงในอิสลามตกต่ำ พวกเธอกลายเป็นเป้าสายตาของผู้ชาย การแต่งกายของผู้หญิงที่ขึ้นปกหน้ามิใช่การแต่งกายที่ถูกต้องในอิสลามเพราะยังเผยส่วนที่ต้องปกปิด ยังมองเห็นรูปร่างทรวดทรง มีการใส่เสื้อผ้าที่สีฉูดฉาดตา และก่อให้เกิดฟิตนะห์ (ความวุ่นวาย) ในสังคมได้

ความเห็นข้างต้นของกลุ่มผู้หญิงนักเคลื่อนไหวอิสลามสายหวนคืนสู่มูลรากฐานเป็นวาทกรรมที่ทำทลาย

(Contesting Discourse) และขัดแย้งกันอย่างมากในการอธิบายวิธีการฟื้นฟูอิสลามของผู้หญิงและในประเด็นผู้หญิง ขณะเดียวกัน หัวหน้ากองบรรณาธิการนิสาแย้งว่า การมองว่าผู้หญิงเป็นผู้สร้างปัญหาและก่อความวุ่นวายในสังคมเป็นมุมมองที่มีอคติต่อเพศหญิงและประทับตราผู้หญิงว่าเป็นเพศแห่งการสร้างความเสียหายให้กับสังคม เธอให้ข้อเสนอในทางกลับกันว่าหากผู้ชายเกรงเกิดความวุ่นวายจากการมองก็ให้ลดสายตาลงต่ำ เพราะศาสนบัญญัติบอกให้มองผู้หญิงได้แค่ครั้งเดียว หากไม่เช่นนั้นแล้วแสดงว่าผู้ชายกำลังล่วงละเมิดหลักการศาสนา

บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงของโลกมุสลิมในศตวรรษที่ 19 เป็นจุดที่ทำให้เกิดการหันกลับมามองเพื่อแสวงหาวิธีการเผชิญกับโครงสร้างทางสังคมสมัยใหม่ที่แตกต่างไปจากอดีตอย่างมาก สังคมมุสลิมตอบรับกับสถานการณ์ของภาวะทันสมัยแตกต่างกันออกไป ส่วนใหญ่ท้าทายแนวคิดของกระบวนการทำให้ทันสมัยแล้วเสนอวิธีคิดระบบคุณค่า และแนวทางการใช้ชีวิตใหม่ที่สอดคล้องกับหลักการขั้นพื้นฐานของอิสลาม เช่น เอกภาพของพระเจ้า (เตาฮีด) และประชาชาติมุสลิม (อุมมะห์) เป็นต้น นอกจากนี้ มีการรับเอาความคิดในการต่อต้านกระบวนการเปลี่ยนแปลงของภาวะทันสมัย โดยเฉพาะการแบ่งแยกระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรและการครอบงำทางวัฒนธรรม ประเทศที่เคยตกเป็นเมืองขึ้นโดยการพยายามปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากการครอบงำในทุกมิติของจักรวรรดินิยมตะวันตก เกิดการเคลื่อนไหวในหลายรูปแบบที่กระทำการในนามอิสลาม รวมทั้งการเคลื่อนไหวของกลุ่มแนวคิดหวนคืนสู่มูลฐานซึ่งเป็นปกติของสังคมสมัยใหม่ เช่น การปฏิวัติอิสลามในอิหร่านระหว่าง ค.ศ. 1977-1979 และการเคลื่อนไหวของเครือข่ายทางการค้าของนักธุรกิจ ในอิหร่าน กลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมในมิดิศาสตร์ และการจัดตั้งพรรคการเมืองมุสลิมในหลายประเทศมุสลิม

ในขณะที่ขบวนการฟื้นฟูอิสลามในเมืองไทยเริ่มขยายออกเป็นกลุ่มย่อย มีการทำงานเป็นเครือข่ายภายใต้การดูแลและให้คำปรึกษาโดยองค์กรหลักที่อาศัยรูปแบบ

การทำงานและวิธีคิดที่เกิดจากความสัมพันธ์และตามอย่างการฟื้นฟูอิสลามในระดับสากล การอธิบายบทบาทของผู้หญิงมุสลิมในนามกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูอิสลามจึงเสี่ยงไม่ได้ที่จะไม่กล่าวถึงสภาวะการยึดตามแบบผู้นำเครือข่าย ทั้งสมาทานวาทกรรมและการตีความวาทกรรมทางศาสนาของผู้ผู้นำ ตลอดจนการให้ความสำคัญหาความเป็นหญิงที่ประเสริฐกับภารกิจหลักของความ เป็นหญิงในฐานะ “เมียและแม่” โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดการสร้างประชาชาติอิสลามที่เชื่อว่าจะสามารถเผชิญกับโลกสมัยใหม่ที่ถูกรอบงำโดยโลกตะวันตกได้อย่างเท่าทัน ภาวะเช่นนี้ทำให้การทำงานในส่วนของผู้หญิงยังคงตามกระแสธารแนวคิดของนักเคลื่อนไหวเหล่านั้นไม่ว่าได้รับการประเมินว่าประสบความสำเร็จในการทำงานเพื่ออิสลามมากน้อยเพียงใด หากแต่ภาพดังกล่าวตรึงให้การฟื้นฟูอิสลามผูกโยงไปกับการยอมรับว่าคนเหล่านั้นได้เรียกร้องหรือกำลังเชิดชู “สัจธรรม” ในท่ามกลางสภาพที่สังคมขาดความชอบธรรม

สารบับความเป็น “พี่สาว/น้องสาว” ในอิสลามที่กลุ่มผู้หญิงรุ่นเยาว์ช่วยเปิดพื้นที่การยอมรับสถานภาพผู้หญิงที่สามารถอธิบายได้มากกว่าการเป็น “เมียและแม่” ซึ่งเป็นเหตุกระตุ้นให้ผู้หญิงมุสลิมออกมาเคลื่อนไหวและจัดตั้งกลุ่ม หรือหันมาร่วมสร้างสรรค์กิจกรรมในนามของผู้หญิงมุสลิมเพิ่มมากขึ้น ความแตกต่างของการก่อเกิดและการเคลื่อนไหวขบวนการอาศัยความเปลี่ยนแปลงของสังคมและชีวิตในแต่ละช่วง เช่นผู้หญิงในส่วนกลางกับผู้หญิงมุสลิมมลายูในภาคใต้มีทิศทางและการขับเคลื่อนงานต่างกันไปตามบริบทของสังคมและวิถีชีวิต เป็นต้น รวมไปถึงการเลือกเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มใดและเมื่อไรบ้าง ผู้หญิงหลายคนสนใจหรือสร้างองค์ความรู้ที่เป็นแหล่งกำหนดกฎเกณฑ์ของสังคม กล่าวคือ อำนาจที่มากับความรู้ ทั้งความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ และความรู้ในทางเทววิทยาศาสตร์และการตีความ ในเมื่อการมีหรือแสวงหาความรู้ของผู้หญิงคืออำนาจที่สามารถใช้ต่อรองกับกลุ่มเคลื่อนไหวกระแสหลักและการเข้าไปมีส่วนร่วมในการอธิบายศาสนาได้ ดังเช่นการเข้าร่วมกระบวนการสร้างความชอบธรรมเรื่องฮิญาบในสังคมไทยของกลุ่มผู้หญิงไทยมุสลิมซึ่งเป็นกลุ่มฟื้นฟูอิสลามที่มีบทบาทในการทำงานประเด็นผู้หญิงยุคแรกในสังคมไทย และการศึกษา

ตัวบทพร้อมคำอธิบายสภาพของผู้หญิงในมิติประวัติศาสตร์และเทววิทยาของเยาวชนหญิงที่เข้าร่วมงานฟื้นฟูกับกลุ่มนัศฎอตุลมุสลิมโดยไม่อธิบายตนเองว่าเป็นสมาชิกถาวรของกลุ่มเคลื่อนไหวนี้แต่อย่างใด เป็นต้น

เป็นที่น่าสนใจว่าทิศทางของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามในส่วนผู้หญิง (Women wing) รุ่นใหม่ที่เข้มงวดกับการปฏิบัติศาสนกิจมีแนวโน้มในการแปลกแยกตนเองออกจากสังคมสมัยใหม่ที่สลับซับซ้อนในเชิงของการปะทะสังสรรค์ (Interaction) เช่นการแต่งกายที่มิดชิดโดยไม่เผยทั้งใบหน้าและฝ่ามือเมื่อออกจากพื้นที่ส่วนตัวมีส่วนทำให้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชีวิตประจำวันของคนที่อยู่นอกสังกัดเครือข่ายและชุมชนถ่างออกไปมากขึ้น แต่ในเชิงยุทธศาสตร์ของการทำงาน ผู้หญิงเหล่านี้ให้ความสนใจใช้สอยสิ่งที่มากับความทันสมัยเพื่ออำนวยความสะดวกการทำงานฟื้นฟูอิสลาม ทั้งเสริมกระชับความสัมพันธ์ในฐานะพี่สาว/น้องสาวในอิสลามในกลุ่มสมาชิกและเครือข่ายได้อย่างเหนียวแน่น โดยรับเอาวิธีคิดแบบสมัยใหม่มาใช้ร่วมกัน เช่น การจัดการองค์กร การเสริมสร้างศักยภาพคนทำงานผ่านการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการโดยมีหลักสูตรในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ การติดต่อสื่อสารผ่านเทคโนโลยีที่ทันสมัยและเอื้อต่อวิถีการดำเนินชีวิตของเหล่าสมาชิกกลุ่ม มีการใช้อินเตอร์เน็ต และโทรศัพท์มือถือเพื่อการติดต่อประสานงาน สร้างฐานข้อมูล เชื่อมโยงเครือข่าย และขยายแนวความคิดการทำงานฟื้นฟูอิสลามผ่านเว็บไซต์ และจัดสนทนาผ่านเว็บบอร์ดหรือกระดานสนทนา เป็นต้น

เมื่อทิศทางการทำงานฟื้นฟูอิสลามถูกฉายภาพสู่สังคมโดยคนรุ่นใหม่ในรูปแบบที่อธิบายว่าผู้หญิงสามารถดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัดผ่านรูปแบบปฏิบัติข้างต้น กลุ่มคนที่ไม่มีคุณสมบัติใกล้เคียงในการดำเนินชีวิตในลักษณะดังกล่าวจึงถูกแบ่งแยกไปโดยอัตโนมัติ จนดูคล้ายกับว่าบุคคลที่สามารถเข้ามาทำงานศาสนาได้ควรมีคุณลักษณะจำเพาะหรือใกล้เคียง ในขณะที่ผู้หญิงมุสลิมส่วนใหญ่ในสังคมไทยอยู่ในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงและยอมรับอิสลามตามแบบกลุ่มมุสลิมสายปฏิรูป เหนือกว่าการนำเสนอความเป็นหญิงมุสลิมของนิตยสารนิสวาไรตี้ ประกอบกับการที่มุสลิมในสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นมุสลิม

จารีตนิยมอิสลามแบบพื้นบ้าน (Traditionalism Muslim / Folk Islam) หรือที่เรียกกันติดปากว่าสายเก่า บ้างเศรษฐฐานะทางสังคมต่ำกว่ากลุ่มมุสลิมปฏิรูปและสายหัวนคีนสู่มูลฐาน ผู้หญิงในกลุ่มนี้ยังคงมีการระมัดระวังการดูแลครอบครัว ออกไปทำงานนอกบ้าน และเลี้ยงได้ยากที่จะไม่ใช้ชีวิตปะปนกับคนหลากหลายเพศ ความเชื่อ และวิถีชีวิตในสังคม ภาพความเป็นหญิงที่ดีในเชิงอุดมคติที่ถูกเรียกร้องให้ตามแบบอย่างกัลยาณชนจึงแลดูห่างไกลจากผู้หญิงส่วนใหญ่ในสังคมมุสลิม ฉะนั้นการเข้ามาเป็นสมาชิกหรือมีส่วนร่วมในกลุ่มฟื้นฟูอิสลามสมัยใหม่ (Modernism) และกลุ่มสังกัดค่ายหัวนคีนสู่มูลฐานใหม่ (Neo-Orthodox Islam) จึงยังไม่สามารถบรรลุผล ทั้งกระบวนการฟื้นฟูอิสลามสายนี้เองก็ไม่สามารถอุปถัมภ์สมาชิกที่มีลักษณะของคนปากกัตตีนิบได้เนิ่นนาน

อย่างไรก็ดี แม้อาจยังไม่เห็นผลของกระบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิงมุสลิมในเมืองไทยชัดเจนเหมือนต่างประเทศ แต่ฉันเห็นว่าอย่างน้อยการเสนอความคิดเรื่องการเข้าไปปรับเปลี่ยนสังคมที่หาได้น้อยเต็มที น่าจะช่วยให้มุมมองในการเรียนรู้อิสลามกับภาวะแห่งความทันสมัยช่วยตอบคำถามการทำความเข้าใจและวิเคราะห์สังคมมุสลิมได้บ้าง โดยเฉพาะความขัดแย้ง การถกเถียง และเผชิญหน้ากันของนักวิชาการมุสลิมรุ่นใหม่ที่กำลังกลายเป็นเรื่องปกติระหว่างค่ายต่างๆ จนก่อให้เกิดความจริงเชิงข้อเท็จจริงของความสัมพันธ์ระหว่างค่ายความคิดของปราชญ์มุสลิมที่ไม่ลงตัว แต่ละกลุ่มพยายามผลิตชุดความจริงของตนผ่านสถาบันที่ผลิตแตกต่างกันออกไป เช่น ผ่านการทำงานของกรมกลุ่มเครือข่าย สถาบัน มูลนิธิ สื่อเว็บไซต์ ที่สามารถนำเสนอให้กับบางกลุ่มชน แต่ไม่สามารถนำพาให้อีกกลุ่มชนมาเป็นพลพรรคและลูกศิษย์ได้

นอกจากนี้ วิธีที่สังคมมุสลิมจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มคนรุ่นใหม่เหล่านี้ เป็นบททดสอบที่แสดงให้เห็นว่าสังคมมุสลิมและชุมชนจัดการความรู้ระบบความเชื่อ รวมถึงความขัดแย้งภายในอย่างไรเมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นการเผชิญหน้าอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมาของนักปราชญ์มุสลิมและกลุ่มที่เรียกตนเองว่าผู้ฟื้นฟูอิสลาม สังคมจะยังเชื่อเชิญให้มีการจัดเวที

โต้ตอบความขัดแย้งอีกหรือไม่ ถ้าใช่ นั่นอาจหมายความว่ามุสลิมในสังคมไทยยอมรับต่อกฎเกณฑ์นั้น การไม่ประสานความเข้าใจหรือปล่อยให้ความขัดแย้งคาราคาซังและสนับสนุนให้เกิดการเผชิญหน้ากัน เปรียบเหมือนกับการผลักให้คนในสังคมต้องยอมรับกับอนาคตของกระบวนการฟื้นฟูอิสลามที่อยู่ในรูปของการปะทะแบบเวทีไก่ชนหรือสนามมวย ที่มีเรื่องของศักดิ์ศรีเข้ามาเกี่ยวข้อง การยกย่องปราชญ์ให้เป็นผู้นำในฐานบุคคลที่ถูกมองว่ามีความชัดเจน มั่นคง ยึดมั่น มีวินัย และแน่วแน่ในหลักการ แต่ก้าวร้าวในการนำเสนอ อาจก่อให้เกิดการยอมรับการแยกข้ออย่างชัดเจนมากขึ้นของสังคมมุสลิมในเมืองไทย เหนือสิ่งอื่นใด กลุ่มผู้หญิงเองย่อมตระหนักและทบทวนผลกระทบของกระบวนการฟื้นฟูอิสลาม หากยังติดแบะขบวนงานกับองค์กรหลัก ฉันเห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้กำลังพยายามกำหนดท่าทีในการทำงานให้มีความชัดเจนผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ ยอมรับความเห็นต่าง เสนอและเผยแพร่ประสบการณ์ตรงกันในวงสนทนาที่หอมล้อมไปด้วยเด็กๆ อย่างเคารพซึ่งกันและกัน

เอกสารอ้างอิง

- กุสุมา รักขมณี. 2550. *100 ปี ราชการุญ*. กรุงเทพฯ: สมาคมราชการุญ.
- จรัญ มะลูลีม. 2534. “ขบวนการอิสลามระหว่างประเทศ” ใน *บทนำแห่งตะวันออกกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. 2539. “ไทยศึกษากับอัตติศาสตร์พินิจ” ใน *จินตนาการสู่ปี 2000: นวัตกรรมเชิงกระบวนการทัศน์ด้านไทยศึกษา*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. 2545. “ไทยศึกษากับอัตติศาสตร์พินิจ” ใน *ของฝากว่าด้วยเรื่องมิติหญิงชาย* ฉบับที่ 5 มกราคม 2545. กรุงเทพฯ: คณะทำงานส่งเสริมมิติหญิงชายในการพัฒนา.

- ซุฟอัม อุซมาน และ อุซมาน อิดริส. 2547. *ขบวนการวะฮาบีย์ นิยามและความหมาย*. กรุงเทพฯ: อิสลามิก อะเคเดมี.
- แพทริก โจรี. 2549. “จาก “มลายูปาตานี” สู่ “มุสลิม” ภาพหลอนแห่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในภาคใต้ของไทย.” ใน *ฟ้าเดียวกัน*, นิพนธ์ โชะเฮง และ ปริญญาน นวลเปียน (แปล). ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (เมษายน - มิถุนายน 2549), 154 – 165.
- รอมฎอน ปันจอร์. 2552. “อิญาบและกรือเซะ: ประวัติศาสตร์ปาตานีระยะใกล้และการต่อรองทางการเมืองที่หายไป.” ใน เอกสารประกอบการประชุมนานาชาติเรื่อง *ภาพหลอน หลอน ณ ชายแดนใต้ของไทย การเขียนประวัติศาสตร์ปาตานีและโลกอิสลาม*, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 11-12 ธันวาคม 2552, กรุงเทพฯ: 212-253.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2538. “คำบรรยายเรื่อง บทบาทของเชคอะฮ์มัด ในราชสำนักอยุธยา” ใน *เจ้าพระยาบวรราชนายกกับประวัติศาสตร์สยาม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรม สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน
- สมาน อรุณโษษฐ์ และคณะ. 2545. *สายสกุลสัมพันธ์*. กรุงเทพฯ: มปป.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. 2537. *สลามุน*. กรุงเทพฯ: พิธีกรรม การพิมพ์.
- อิบราฮิม ชุกรี. 2541. *ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปาตานี (Sejarah Kerajaan Melayu Patani)*, หะสัน หมัดหมาน และ มะหามะซากี เจ๊ะหะ (แปล). ปัตตานี: โครงการจัดตั้งสถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

